



HÄMEENLINNA - TAVASTEUS

Kaupunkiarkeologinen inventointi



Teemu Mökkönen 2003
Museovirasto
Rakennushistorian osasto

ARKISTO- JA REKISTERITIEDOT

Kohde:	Hämeenlinna - Tavastehus
Kuntanro:	109
Tutkimus:	Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti
Ajoitus:	Hämeenlinna perustettiin vuonna 1639 keskiaikaisen Hämeen linnan pohjoispuolelle, samalle suon erottamalle saarelle linnan kanssa. Kaupunki siirrettiin vuosina 1777-1784 nykyisen keskustan paikalle. Nykyisin kaupunkialue sijaitsee 1840-1910 –lukujen aikana rakennetun Linnan kasarmien alueella.
Peruskartta:	2131 09
Tutkimuslaitos:	Museovirasto rakennushistorian osasto
Kenttätyönjohtaja:	Teemu Mökkönen (FM)
Kenttätyöaika:	11.-12.9. 2003
Tutkitun alueen laajuus:	n. 10 hehtaaria
Tutkimuksen kustantaja:	Museovirasto rakennushistorian osasto
Mustavalkonegatiivit:	MV:RHOA 125376: 1-27

Aikaisemmat historiallista aikaa koskevat kaupunkiarkeologiset tutkimukset:

”Kaukolämpökaivannon valvonta vuodelta 1967”. Tutkimusraportti Museoviraston rakennushistorian osaston Hämeen linnan tutkimusarkistossa (Hämeenlinnassa). (en saanut kyseistä raporttia käsiini, tiedot perustuvat artikkeliin Katermaa 1992)

Suhonen, Veli-Pekka 1999: *Valokaapeliojien kaivuun seuranta Hämeenlinnassa 5.11.1999.* Museovirasto, rakennushistorian osaston arkisto (MV:RHOA).

Kirjallisuus:

Ailio, Julius 1917: *Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. Hämeenlinnan kaupungin historia 1.* Hämeenlinna.

Alanen, Timo 1996: Vanajaveden varren nimistöä. *Arx Tavastica 10.* Hämeenlinna. 3-21.

Dahlberg, Erik 1970: *Tekningar till Svecia antiqua et hodierna, 4 Gö-taland och Finland.* Stockholm.

Eimer, Gerhard 1961: *Die Stadtplanung im Schwedischen Ostsee-reich 1600-1715.* Stockholm.

Gustafsson, Alfred A. 1933: Maanmittarikunta ja mittaukset Ruotsin vallan aikana. *Suomen maanmittauksen historia I. Ruotsinvallan aika.* Porvoo.

Heikkilä, Markku 1989: *Linnan pastoraatista kaupunkiseurakunnaksi. Hämeenlinnan seurakunta 1639-1989.* Jyväskylä.

Kankainen, Tuovi, Lempiäinen, Terttu ja Vuorela, Irmeli 1993: Varikonniemen menneiden aikojen asutuksen ja luonnonolojen jäljillä. *Arx Tavastica 9.* Hämeenlinna. 48-61.

Katermaa, Aino 1989: Hämeenlinnan kaupungin muutto 1736-1778. *Historiallinen arkisto 94.* Helsinki. 81-154.

- Katermaa, Aino 1992:** Hämeenlinnan Linnankasarmien tutkimus – Vanhaa kaupunkia etsimässä. *Suomen museo* 1992. 129-151.
- Katermaa, Aino 1993:** Hämeenlinna piirustuksia Moskovon arkistosta. *Arx Tavastica* 9. Hämeenlinna. 90-105.
- Korkama, Erkki & Roudasmaa, Stig 1988:** *Tapparasta takkeihin. Hämeenlinnan varuskunnan historiaa*. Joensuu.
- Koskimies, Yrjö S. 1966:** *Hämeenlinnan kaupungin historia 4. Hämeenlinnan kaupungin historia 1875-1944*. Hämeenlinna.
- Koskinen, Pekka 1987:** Hämeen linna 1700-luvun puolustus suunnitelmissa. *Arx Tavastica* 7. Hämeenlinna. 63-80.
- Kostet, Juhani 1995:** *Cartographia urbium Finnicarum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Monumenta Cartographica Septentrionalia I*. Rovaniemi.
- Laine, Pekka 1978:** *Linnan kasarmi – Suomen kasarmi. Hämeenlinnan varuskunnan rakennushistoriaa*. Hämeenlinna.
- Lilius, Henrik 1967:** *Der Pekkatori in Raahe. Studien über einen eckverschloaaenen Platz und seine Gebäudetypen. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja (SMYA) 65*. Helsinki.
- Lilius, Henrik 1981:** Kaupunkirakentaminen 1617-1856. *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Vantaa. 303-383.
- Lilius, Henrik 1985:** *Suomalainen puukaupunki*. Tønder.
- Lilius, Henrik 1988:** Kaupunkirakennustaide Suurvalta-ajalla. *Ars. Suomen taide* 2. Keuruu. 48-87.
- Lilius, Henrik 1989:** Hämeenlinnan asemakaava – Tavastehus stadspan. *Hämeenlinna - Tavastehus. Arx Tavastica* 8. Hämeenlinna. 5-32.
- Lindeqvist, K. O. 1926:** *Hämeenlinnan kaupungin historia 2. Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana*. Hämeenlinna.
- Lindeqvist, K. O. 1926:** *Hämeenlinnan kaupungin historia 3. Kaupungin historia vuosina 1809-75*. Hämeenlinna.
- Ripatti, Marja-Liisa & Laitila, Inka-Maria 1989:** Hämeenlinna – Tavastehus. Asemakaavat ja rakentaminen perustamisesta ensimmäiseen maailmansotaa. *Hämeenlinna - Tavastehus. Arx Tavastica* 8. Hämeenlinna. 33-124.
- Vilkuna, Anna-Maria 1996:** ”Her efter følger rekenskap på Taffu-esthus slått”. *Arx Tavastica* 10. Hämeenlinna. 77-103.

Julkaisemattomat raportit ja muut arkistolähteet: (kaivauskertomukset alussa omana taulukkonaan)

Hämeen linna –työryhmä 1989: *Hämeen linnan ja sen ympäristön kulttuuri- ja matkailukäytön edistäminen. Osa IV. Linnaa käsittelevä tutkimus ja katsaus linnaa koskevaan kirjallisuuteen. Helsingissä Museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa (MV:RHOA)*.

Paikkatieto- ja tietokanta-aineistot:

Hämeenlinnan kaupunki, mittaustoimisto:
Kantakartta, toimitettu heinäkuussa 2003.

Alkuperäisen tutkimusraportin säilytys:

Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto (MV:RHOA), Helsinki.

Museoviraston rakennushistorian osaston kaupunkiarkeologiatietokannan pääkortin sisältö.

Hämeenlinna

Tavastehus

Kunta 109

Perustamisvuosi 1639 **Tarkenne** siirrettiin 1777 Saaristen latokartanon paikalle

Yleistä

- Paikalla oli ennen kaupunkia Hämeen linnaa ympäröinyt ns. linnakylä.
- Kaupungin nimenä oli aluksi Tavasteborg.
- Kaupunki rajoittui etelässä Hämeen linnaan.
- Asemakaava lienee alkujaan ollut epäsäännöllinen, mutta se reguloitiin 1650.
- Hautausmaa sijaitsi kirkon vieressä.
- Vain yksi pohjois-eteläsuuntainen katu, josta erkani aluksi kolme, sittemmin kuusi kujaa.
- Tori sijaitsi kaupungin eteläosassa.
- Varakkaimmat porvarit asuivat torin ympäristössä.
- Taloilla oli jo 1600-luvulla nimet.
- Kadut olivat huonosti katettuja. 1678 määrättiin porvarit asettamaan kaksi lautaa tonttinsa kohdalle kadunvarteen. Katuja ei kivetty koko kaupunkiaikana.
- Kaupungin pohjoispuolella Pyövelinmäki (Galgeberget).
- Kaupungin länsi- ja eteläpuolella suo, idässä Vanajavesi. Suohon oli kaivettu syvä oja. Suon yli johti kaksi kuivasiltaa, toinen kaupungin etelä-, toinen pohjoispäästä Ojoisten maalle.
- Talvella Vanajavedellä oli tulliaita.
- Kalkkilouhos kaupungin alueella tai sen välittömässä läheisyydessä.
- Kaupungin siirrosta päätettiin 1761. Myös kaupungin pohjoispuolisia Hakalan torpan maita ajateltiin uudeksi kaupunginpaikaksi.
- Kaupunki siirrettiin 1777 alkaen etelään Saaristen vanhan latokartanon paikalle. Viimeinen asukas häädettiin pois 1784. Muuttoa oli alettu suunnitella jo vuoden 1739 palon jälkeen.
- Vanha kaupunkialue luovutettiin 1785 kruunulle ja se siirtyi Hämeen linnan alaisuuteen. Nykyisin sen paikalla on Linnan kasarmialue.

Rakennukset

- Ensimmäinen raatihuone oli Ojoisten latokartanosta v. 1650 siirretty suuri puurakennus.
- Kaksikerroksinen raatihuone sijaitsi torin laidalla. Raatihuoneen alla oli pieni kellari.
- Kirkko rakennettiin 1663-1666 kaupungin pohjoispäähän ja sen eteläpuolelle 1698 kellotapuli. Uusi kirkko rakennettiin 1735-1739 vanhan viereen, mutta

Isovihan tuhot

Venäläiset ryöstivät isovihan aikana kaupunkia. Se ei kuitenkaan palanut. Kaupunki toimi venäläisten varuskuntana. Kaupungissa oli asukkaita koko

Muuta

Ks. myös Erik Dahlbergin piirrokset 1600- ja 1700-lukujen vaihteesta, Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna IV.

HÄMEENLINNA – TAVASTEUS (1639-)

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti

SISÄLLYS

1. INVENTOINNIN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET.....	3
2. KENTTÄTYÖT	5
3. HÄMEENLINNAN HISTORIAA JA ASEMAKAAVAN KEHITYS 1700-LUVUN LOPPUPUOLELLE	6
3.1 Vanhan Hämeenlinnan alue ennen vuotta 1639	6
3.2 Hämeenlinnan vanhakaupunki 1639-1777	6
Kaupungin perustamisesta isoonvihaan (1639-1713).....	6
Isostavihasta kaupungin siirtopäätökseen (1721-1777).....	10
Kirkko, koulu, pappila ja raatihuone	18
3.3 Vanhankaupungin alueen kehitys vuoden 1777 kaupungin siirtopäätöksen jälkeen ..	19
3.4 Vanhojen kaupunkimittauskarttojen asemointi ja asemoinnin luotettavuus	22
4. AIEMMAT TUTKIMUKSET JA KAUPUNKIALUEEN ALKUPERÄINEN TOPOGRAFIA.....	25
4.1 Aikaisemmat arkeologiset tutkimukset	25
4.2 Kerrosten paksuus ja syvyys tutkimusten perusteella	27
4.3 Kaupunkialueen alkuperäinen topografia	28
5. ARVIO KERROSTEN SÄILYNEISYYDESTÄ VANHAN KAUPUNGIN ALUEELLA.....	30
5.1 Alue I - vanhan kaupunkialueen lounaisreuna.....	31
5.2 Alue II - kasarmin kentän alue.....	32
5.3 Alue III - kasarmin kentän ja rannan välinen alue	33
5.4 Alue IV – vanhan kaupunkialueen luoteisosa ja Santasilta	34
5.5 Alue V – vanhan kaupunkialueen koillisosa	35
5.6 Alue VI – niemenkärjen länsiosan vanhan kirkon alue.....	36
5.7 Alue VII – niemenkärjen itäosa.....	37
6. ALUEIDEN LUOKITTELU JA LUOKITTELUN PERUSTEET	37
8. INVENTOINNIN TULOKSET	38
9. HÄMEENLINNAN KAUPUNKIARKEOLOGINEN POTENTIAALI.....	38
10. YHTEENVETO	39

LIITTEET

Liite 1	Peruskarttaote
Liite 2	Inventointialueen raja
Liite 3	Vanhat kaupunkimittaukset asemoituina kantan kartan päälle
Liite 3.1	Hämeenlinna n.1650
Liite 3.2	Hämeenlinna 1724
Liite 3.3	Hämeenlinna 1728
Liite 3.4	Hämeenlinna 1728
Liite 3.5	Hämeenlinna n. 1728-1731
Liite 3.6	Hämeenlinna 1777
Liite 3.7	Hämeenlinna 1777, uusi ja vanha kaupunki
Liite 4	Taulukot Hämeenlinnaa kuvaavista kartoista
Liite 4.1	Isoavihaa (1713-1721) vanhemmat kartat
Liite 4.2	1720- ja 1730-lukujen kartat
Liite 4.3	Kartat 1740-1800
Liite 5	Tutkimuksellisesti ja suojelullisesti mielenkiintoiset alueet
Liite 6	Inventoinnin tulokset, muinaisjäännösalue ja rakennussuojelu
Liite 7	Kohdetiedot
Liite 8	Negatiiviluettelo

HÄMEENLINNA – TAVASTEUS (1639-)

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti

Teemu Mökkönen

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti alkoi jo vuonna 1998 kaupunkien perustietojen keräämisellä. Kaupunkikohtaiset inventoinnit aloitettiin vuonna 2000. Vuosien 2000-2002 aikana inventointi tehtiin yhdessätoista kaupungissa. Vuonna 2003 ohjelmassa on viisi kaupunkia, joista neljäntenä toteutettiin Hämeenlinnan inventointi. Tämän inventoinnin tuloksena on pyritty hahmottelemaan vuonna 1639 Hämeen linnan pohjoispuolelle perustetun Hämeenlinnan kaupungin rakennettu alue, jonka säilyneet vanhat maanalaiset jäänteet ovat muinaismuistolain rauhoittamia. Alueen rajaus tehtiin asemoimalla osa 1600- ja 1700-luvun kaupunkia esittävästä kartoista nykyiseen koordinaatistoon nykyisen asemakaavan kantakartan kanssa samalle karttapohjalle. Arvio arkeologisesti mielenkiintoisien maanalaisten kerrostumien ja mahdollisten rakenteiden säilyneisyydestä tehtiin alueen myöhemmän maankäytön pohjalta. Kaupunki siirrettiin linnan pohjoispuolelta nykyisen keskustan alueelle 1700-luvun lopulla.

1. Inventoinnin lähtökohdat ja tavoitteet

Suomen aiemmat kaupunkiarkeologiset inventoinnit ovat keskittyneet keskiaikaisiin kaupunkeihin, joiden arkeologinen inventointi toteutettiin jo 1980-luvulla (Turku, Porvoo, Rauma ja Naantali, ks. Museoviraston ja Turun maakuntamuseon raporttisarja *Keskiajan kaupungit - Medeltidsstaden*). 1980-luvun lopusta alkaen kiinnostus kasvoi myös keskiaikaa nuoremman ajan arkeologista tutkimusta kohtaan. Keskiaikaa nuorempien kaupunkien arkeologista inventointia ei kuitenkaan ole ennen vuonna 1998 käynnistynyttä Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektia Suomessa tehty muualla kuin Vantaan Helsingissä¹. Projektissa tähän mennessä vuosina 2000-2002 inventoituja kaupunkeja on yksitoista². Vuoden 2003 aikana inventoitavia kaupunkeja on yhteensä viisi³.

Hämeenlinna oli kuudestoista kenttätutkimuskohde Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektissa (ks. Kuva 1). Inventoinnin tavoitteena

¹ Kyseessä on ensimmäinen Helsinki, joka sijaitsi Vantaanjoen suulla. ks. Markku Heikkisen julkaisu *Vaasa-ajan kaupungit 1*, ks. myös Helsingin kaupungin museon julkaisu *Narinkka 1994*.

² Vuonna 2000 inventoidut kaupungit: Tornio, Kokkola ja Uusikaupunki. Vuonna 2001 inventoidut kaupungit: Tammisaari, Kajaani, Kristiinankaupunki ja Raahe. Vuonna 2002 inventoidut kaupungit: Pietarsaari, Oulu, Pori ja Helsinki.

³ Vuoden 2003 aikana inventoitavat kaupungit: Brahea (nykyisen Lieksan alueella, toimi kaupunkina 1652-1688 välisenä aikana, ei kenttätöitä), Vehkalahti (nykyinen Hamina), Hämeenlinna, Savonlinna ja Lappeenranta.

sa muinaisjäännöksen olemassaolo, sijainti ja rajat ovat jo ennalta historiallisista lähteistä tunnettuja. Tunnettujen rajojen sisällä määritellään eri alueiden säilyneisyys ja rakentamisen alun ajankohta käytettävissä olevien lähteiden ja paikan päällä tapahtuvan maastotarkastuksen avulla. Inventoinnin yhteydessä ei kaiveta koekuoppia, joten inventoinnin tuloksena saadut säilyneisyysluokat ovat todennäköisyyksiä. Arkeologian ja historian tutkijoille inventoinnin tulokset antavat kuitenkin kuvan siitä, mitä on jo menetetty ja mitä on vielä jäljellä. Inventointi tarjoaa myös kaavoittajille ja rakennuttajille jo etukäteen tiedon todennäköisistä muinaisjäännösalueista, joilla on syytä varautua toimenpiteisiin ennen tuhoavan rakentamisen aloittamista. Raportin liitteenä olevat 1600- ja 1700-luvun nykyiselle kantakarttapohjalle asemoidut kartat (Liitteet 3.1-3.6) antavat hyvän käsityksen alueen kehityksestä ja toimivat pohja-aineistona tulevan kaavoitustyön taustaselvityksille.

Inventoinnin avulla pyritään luomaan tilanne, jossa eri kaupungit ovat arkeologian osalta keskenään tasavertaisessa asemassa. Muinaismuistolaki koskee kaupungeissa ensisijaisesti ennen isoavihaa (1713-1721) rakennetuilla alueilla sijaitsevia kulttuurikerroksia, mutta myös nuorempia alueita, jos kohteella on erityistä tutkimuksellista merkitystä. Inventoinnin tuloksena valmistuva perusselvitys antaa kaavoitukselle, tutkimukselle, suojelulle ja rakentamiselle selkeän lähtötilanteen. Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektin avulla pyritään mahdollistamaan: 1) Muinaismuistolain tarkoituksenmukainen, ennakoiva ja tasapuolinen käyttö, 2) Suojelun, kaavoituksen, tutkimuksen ja rakentamisen yhteensovittaminen ja 3) Kokonaisvaltainen kaupunkiarkeologinen tutkimus. Projektin aikana pyritään myös määrittelemään kaupunkiarkeologinen toimintamalli ja tutkimusstrategiat.

2. Kenttätyöt

Ennen kenttätutkimusvaihetta Hämeenlinnasta oli jo kerättyä perustiedot (mm. tulipalot, väkiluku, osa kartoista, arkeologiset tutkimukset) kaupunkiarkeologiatietokantaan. Lopullinen karttojen asemointi tehtiin kuitenkin vasta paikan päällä tapahtuneen vanhan kaupunkialueen läpikäynnin jälkeen.

Inventoinnin kenttätyövaiheeseen käytettiin kaksi työpäivää (11.-12.9. 2003). Tuona aikana Hämeenlinnan isoavihaa (1713-1721) vanhemman kaupunkialueen (ks. Liitteet 1 ja 2) karttojen ja kirjallisuuden kautta saatua kuvaa tarkennettiin maastossa, mm. alueen topografian kehityksen osalta (mm. terassoinnit ja täyttömaat). Rakennuskannaltaan harvan Linnan kasarmin alueen kunnallisteknisten kaivantojen tuhoavaa vaikutusta ei arvioitu.

Säilyneet alueet hahmoteltiin kantakarttaan sekä alueista otettiin yleiskuvia. Alueilla mahdollisesti säilyneiden kerrostumien ikäys tehtiin mahdollisuuksien mukaan vanhojen karttojen ja historiallisten tietojen avulla.

3. Hämeenlinnan historiaa ja asemakaavan kehitys 1700-luvun loppupuolelle

3.1 Vanhan Hämeenlinnan alue ennen vuotta 1639

Hämeen linnan rakentaminen alkoi jo 1200-luvun lopulla. Linnan yhteyteen perustettiin Ojoisten, Saarisen ja Hätilän karjakartanot. Ensimmäinen historiallinen maininta linnan luoteispuolella, linnasta katsoen entisen suon takana sijaitsevasta Ojoisten kartanosta on vuodelta 1324. Myös kaupungin nykyisen keskustan alueella (todennäköisesti korttelissa I-7) sijainnut Saaristen kartano ja Vanajaveden itärannalla sijainnut Hätilän kartano ovat keskiaikaista perua. (Lindeqvist 1926:10-11.)

Hämeenlinnan seudulla on myös runsaasti jälkiä rautakautisesta asutuksesta.⁴ Vaikka linnan tutkimusten yhteydessä löydetty rautakautiset esineet (rengasneula, saksalainen raha ja silmällinen rautakirves) saattavat olla peräisin linnan paikalla sijainneesta kunnostustöissä tuhoutuneesta polttokenttäkalmistosta, ja Vanajaveden itärannalla linnaa vastapäätä sijaitsee Varikonniemen asuinpaikka (n. 700-1300 jKr.), linnan pohjoispuolelle 1639 perustetun ensimmäisen Hämeenlinnan kaupungin alueelta ei tällä hetkellä tunneta rautakautisia tai keskiaikaisia löytöjä (Muinaisjäännösrekisteri 3.11.2003).

Hämeenlinnan kaupungin paikalla ”Linnasaarella” on esitetty sijainneen kaupunkia edeltävää asutusta, jonkinlainen ”linnankylä” (mm. Katermaa 1989:85). Kaupunkia edeltävää asutusta linnan vieressä on perusteltu muutamilla hajamaininnoilla historiallisissa lähteissä ja Hämeenlinnaa kuvaavan vanhimman kartan (n. vuodelta 1639, Kuva 2) kuvaamin talosymbolein (Katermaa 1992:130, alaviite 5). Linnan liepeillä sijainnut asutus on ollut kuitenkin kiinteästi yhteydessä itse linnaan. Hämeenlinnan kaupungin aluetta kuvaavissa 1600-luvun kartoissa (Kuvat 2-4) kuvatut rakennukset sijaitsevat noin vuodelle 1650 ajoittuvien karttojen kuvaamien kivistä linnaa ulkopuolella kiertävien puolustusvarustusten sisäpuolella. Poikkeuksen tästä tekee vain tulevan kaupunkialueen pohjoispäähän piirretty kirkko ja yksi nykyisen Linnan kasarmialueen harjoituskentän kaakkoiskulmassa sijainnut rakennus (ks. Kuva 3 ja Liite 3.1). Mikäli ensimmäisen Hämeenlinnan kaupunkialueella olisi sijainnut asutusta ennen kaupungin vuoden 1639 privilegiota ja vuoden 1650 privilegioiden uudistusta, tämä asutus olisi todennäköisesti kuvattu myös 1600-luvun karttoihin. Koska kyseisissä kartoissa kuvatut rakennukset sijaitsevat kiinteästi linnan yhteydessä, linnan uloimpien puolustusvarustusten⁵ sisäpuolella, on liioiteltua puhua ”linnankylästä”.

3.2 Hämeenlinnan vanhakaupunki 1639-1777

Kaupungin perustamisesta isoonvihaan (1639-1713)

Hämeenlinnan kaupunki syntyi Pietari Brahen ensimmäisen kenraalikuvernöörikauden aikana. Hämeenlinnan kaupungin synnyn pohjana oli kaupunkipolitiikka, jossa uusien kaupunkien verkostolla pyrittiin saamaan kauppa kruunun kontrollin alaiseksi. Hämeenlinnan kaupunki päätettiin perustaa linnan pohjoispuolelle ja kaupunki sai privilegiot 19. tammikuuta 1639 (Lindeqvist 1926:19). Tähän yhteyteen ajoittuu myös vanhin Hämeenlinnan ensimmäistä kaupunkialuetta kuvaava kartta (Kuva 2, Karttataulukko

⁴ Nykyisen Hämeenlinnan keskustan alueella on ainakin yksi rautakautinen muinaisjäännös – Sibeliuksen puiston kuppikivi.

⁵ Tässä uloimmilla varustuksilla tarkoitetaan vallihautaa ja koko linnaa ympäröinyttä paaluvarustusta, jotka rakennettiin vuoden 1611 ulkovarustusten uudistustyön yhteydessä (ks. Kuva 3 ja Liite 3.1) (Ailio 1917:222-223).

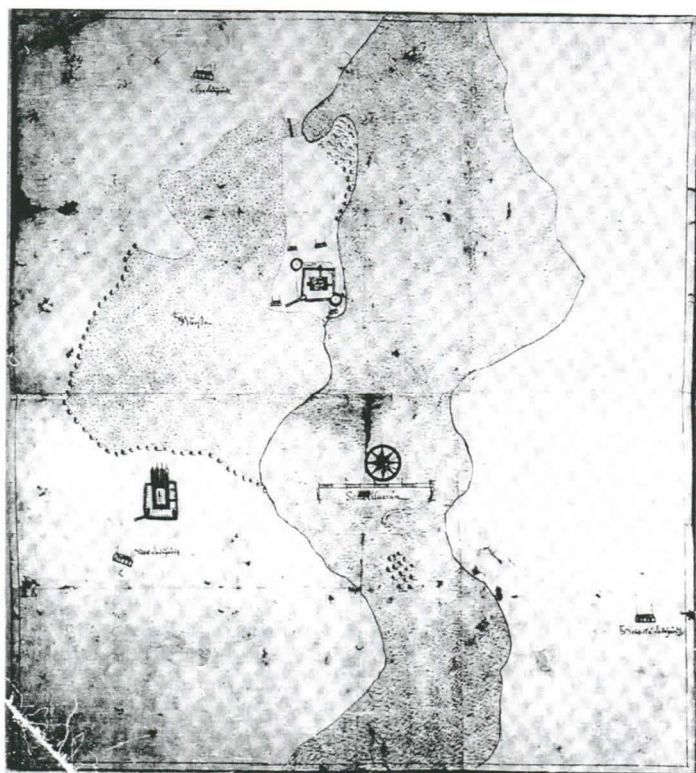
liite 4.1) (Kostet 1995:45). Kyseinen kartta on pohjamittaukseltaan sangen suurpiirteinen. Siinä on kuvattuna linna ja sen ympärillä sijainneet linnaan kuuluvat rakennukset, jotka ovat sijainneet linnan ulkovarustusten sisällä. Vallihauta ja paaluvarustukset ovat olleet olemassa, vaikka niitä ei ole kyseiseen karttaan merkittykään (vrt. kuvat 2-4, ks. alaviite 5). Karttaan on merkittynä myös Saarisen ja Ojoisen kartanoiden päärakennukset. Kartan erikoisuutena on Saaristen kartanon maalle merkitty rakennus, joka todennäköisesti projisoi oikealla paikallaan pohjakaavana kuvatuttua linnaa perspektiivipiirroksena.

Vaikka kaupunki perustettiin paperilla jo vuonna 1639, niin varsinaisen asutuksen alku ajoittuu vasta vuonna 1650 tehtyyn privilegioiden uudistamisen jälkeiseen aikaan. Privilegioiden uudistuksesta selviää, että kaupungista oli tehty mittausta ja piirros, ja että asemakaava oli jo tuolloin oletettavasti paalutettuna maastoon (Lilius 1989:9; Lindeqvist 1926:23). Vuoden 1650 asemakaavasunnitelma on kuvattuna kahdessa Laurentius Schroderuksen tekemässä kartassa (Kuvat 3 ja 4). Kartat liittyvät samaan maanmittaustoimitukseen; laajempi kartta kuvaa Hämeenlinnan laajempia tie- ja vesiyhteyksiä, ja kaupungin asemakaavasunnitelma on vain katkaistu erikseen laajemmasta mittauksesta (Kostet 1995:96-98). Vuoden 1650 tienoille ajoittuvat kartat perustuvat eri mittaukseen kuin ensimmäinen Hämeenlinnaa kuvaava noin vuodelle 1639 ajoittuva kartta.

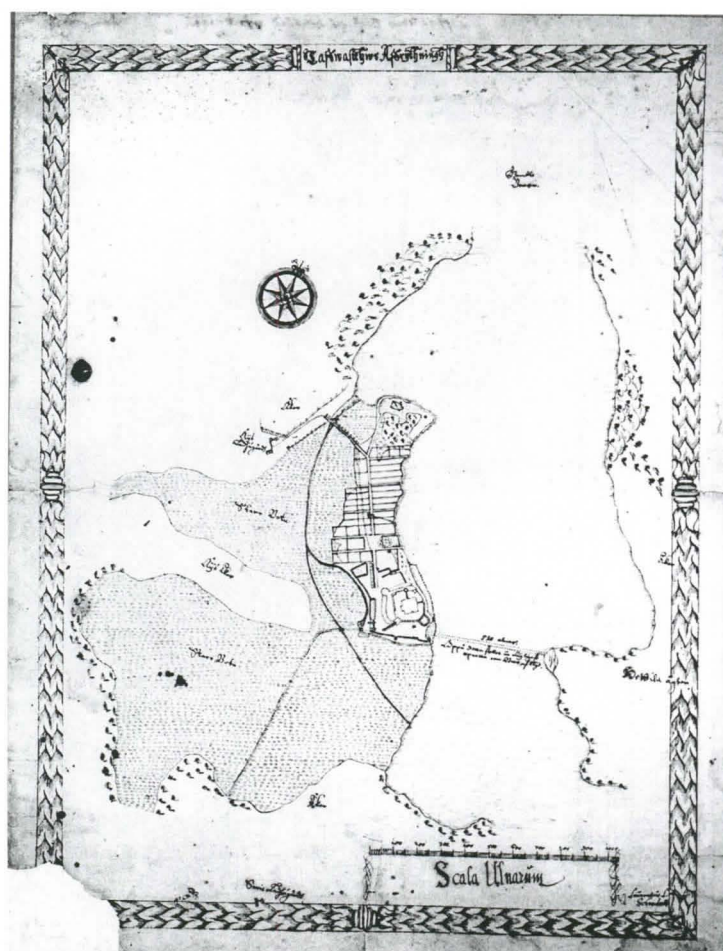
Vuonna 1650 Ojoisten kartanosta siirrettiin kruunun kaksikerroksinen puurakennus raatihuoneeksi torin laitaan. Uuteen kaupunkiin houkuteltiin asukkaita 12-vuoden vapaavuosilla ja vuonna 1651 kaupunkilaisille osoitetulla aikaisempaa laajemmalla peltomaa-alalla (Lindeqvist 1926:23-24). Hämeenlinnan asukasluku oli 1600-luvulla suurimmillaan noin 300 henkeä, mutta vaihteli pääosin 200-250 hengen välillä (Lindeqvist 1926:41).

Edellä esiteltyjen karttojen lisäksi Hämeenlinnasta on lisäksi yksi todennäköisesti isoavihaa (1713-1721) vanhemmaksi ajoittuva kartta (Kuva 6). Kyseinen 1700-luvun alun kartta on huonolaatuinen, mutta sen perusteella selviää 1600-luvun suunnitelman toteutuminen ennen isoavihaa. Vuoden 1650 asemakaava suunnitelma näyttää pääosin toteutuneen (ks. kuvat 3 ja 6). Molempien korttelirivien suunnitelman pohjoisimmat korttelit ovat jääneet toteutumatta. Samoin torin alue on muotoutunut 1600-luvun puolivälin suunnitelmasta poikkeavasti; torin itäpuolen kortteli jatkuu pääkadun reunaan saakka ja torin länsireunalla on todennäköisesti sijainnut vain raatihuoneen tontti. Kirjallisten lähteiden perusteella Hämeenlinna rakennettiin 1700-luvulla isonvihan tuhojen jälkeen vastaamaan aiempaa asemakaavaa (Lindeqvist 1926:263). Kuitenkin verrattaessa isoavihaa vanhempia ja nuorempia karttoja, voidaan todeta kaupungin pääkadun pysyneen paikallaan, mutta poikittaiskatujen sijainnin muuttuneen.

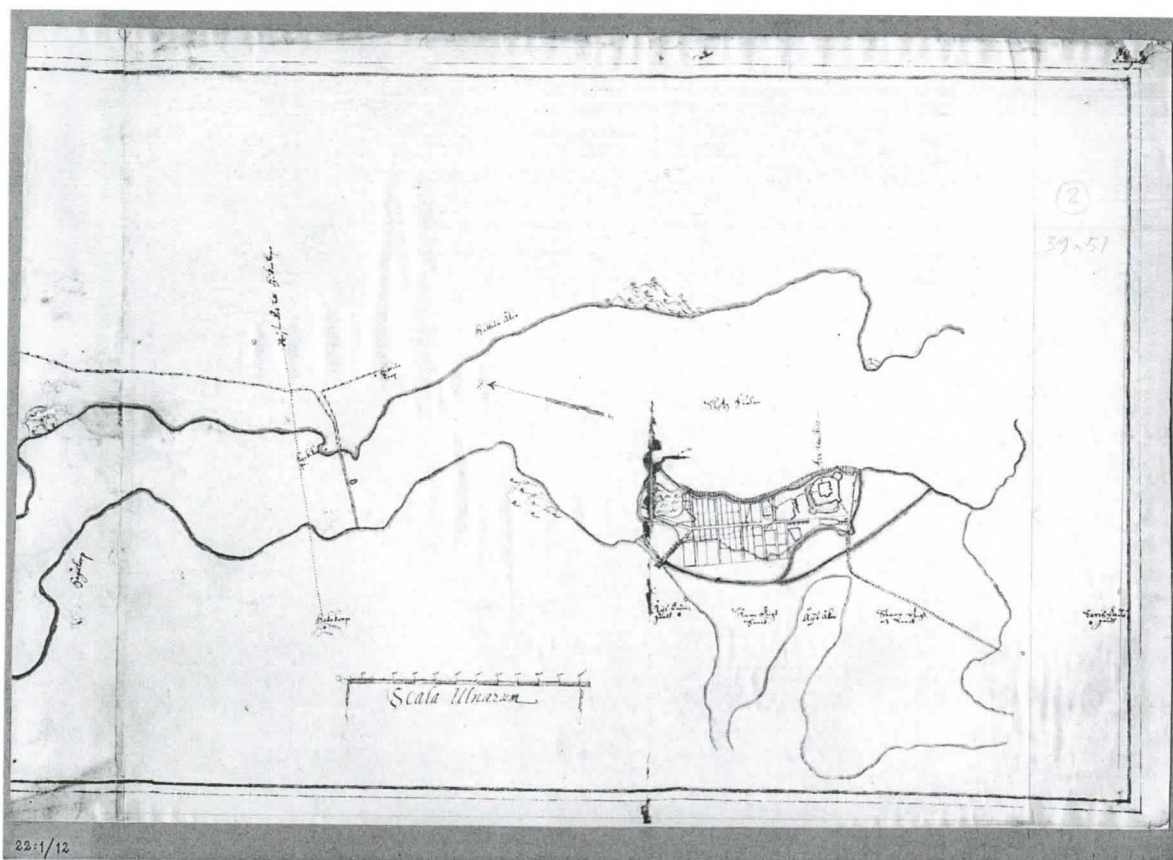
Ensimmäisestä Hämeenlinnasta ei ole tehty yhtäkään karttaa, jossa olisi kuvattuna koko kaupungin rakennuskanta. Kaupungista on kuitenkin olemassa muutama 1680-luvulla tehty piirros (Kuva 5). Nämä piirrokset antavat yleiskuvan rakennuskannasta, mutta yksityiskohtaisempaan tarkasteluun niistä ei ole hyötyä.



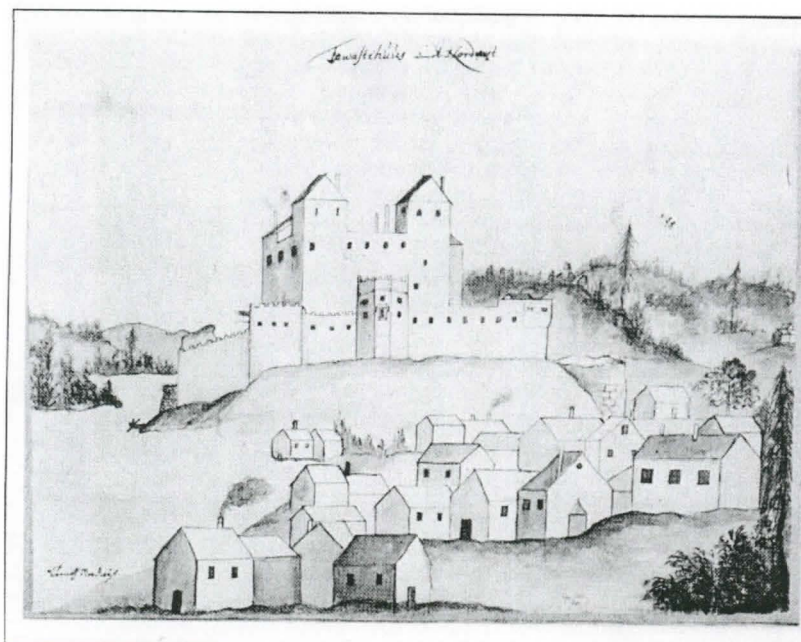
Kuva 2. Ensimmäinen Hämeenlinnaa kuvaava kartta noin vuodelta 1639. (Kuva: Kostet 1995: kartta 8.)



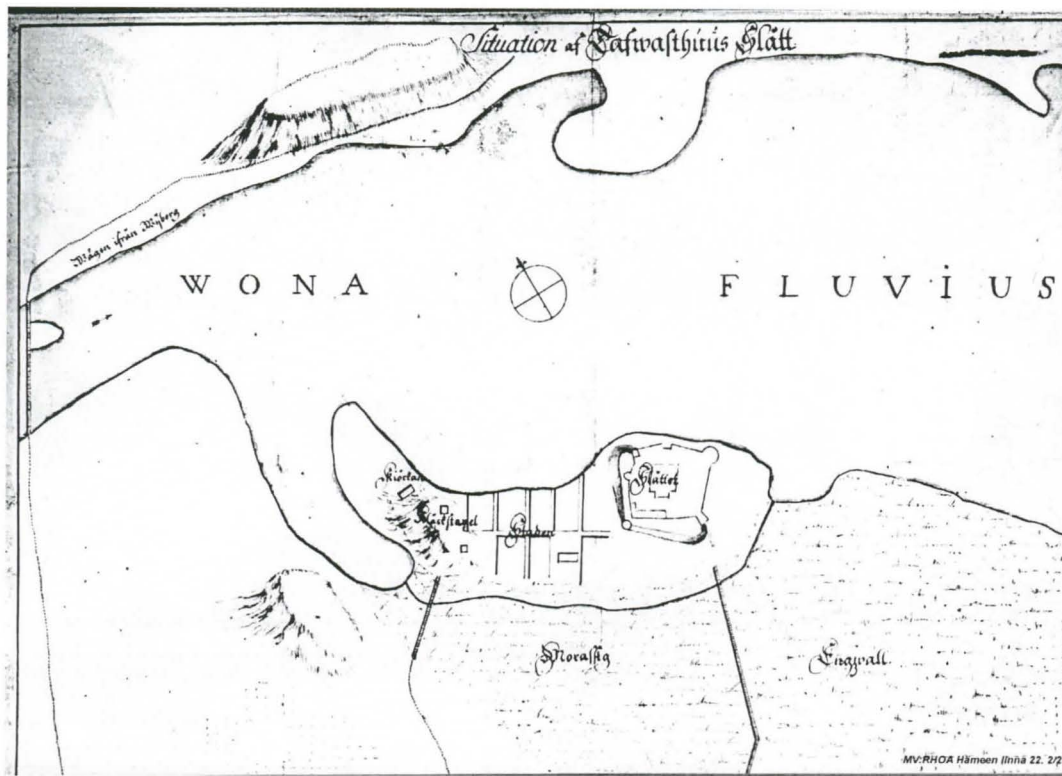
Kuva 3. Hämeenlinnan kaupungin ensimmäinen asemakaavasuunnitelma. Laurentius Schroderuksen kartta ajoittuu noin vuodelle 1650. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 1/13.)



Kuva 4. Hämeenlinnan ensimmäistä asemakaava suunnitelmaa ja kaupungin laajempaa sijaintia esittävä kartta noin vuodelta 1650. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 1/12.)



Kuva 5. Hämeenlinna 1600-luvun lopulla. Luonnos Erik Dahlbergin teoksen "Suecia antiqua et hodierna" kuvitukseen. (Kuva: Dahlberg 1970: 2415.)



Kuva 6. Hämeenlinna 1700-luvun alussa. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22.2/2.)

Isostavihasta kaupungin siirtopäätökseen (1721-1777)

Isonvihan alussa venäläiset saivat Hämeen linnan ja kaupungin haltuunsa ilman vastarintaa syyskuun 25. päivänä vuonna 1713. Isonvihan aikana venäläinen sotaväki majoittui Hämeenlinnaan. Linna ja kaupungin rakennukset eivät riittäneet sotaväen majoitukseen, minkä takia venäläiset siirsivät maaseudulta rakennuksia Hämeenlinnaan. Samalla siirreltiin myös joitakin jo olemassa olevia rakennuksia. (Lindeqvist 1926:239, 244.) Isonvihan aikana Hämeenlinnaa ei varsinaisesti tuhottu, mutta se pääsi pahoin rappeutumaan.

Ensimmäiset tiedot kaupungin rakennuskannasta ilmaantuvat vasta isonvihan jälkeen. Maaherran kirjeestä vuodelta 1722 selviää, että kaupungissa oli ollut ennen isoavihaa 38 taloa. Isonvihan päätyttyä Uudenkaupungin rauhaan vuonna 1721 ja venäläisten poistuttua maasta maaherran antoi määräyksen rakentaa kaupunki samaan kuntoon kuin ennen sotia. Vuodelta 1721 tiedetään kaupungissa olleen isonvihan päätyttyä yhteensä 29 asuttavaa ja 15 hävitettyä taloa. Nämä talot oli jaettuna ruotsalaisiin ja venäläisiin. Ruotsalaisista eli isoavihaa vanhemmista ja asukkaiden hallussa olevista taloista asuttavia oli 15 ja hävitettyjä 10. Venäläisistä eli isonvihan aikana siirretyistä taloista asuttavia oli 14 ja hävitettyjä 4. (Lindeqvist 1926:258, 263.)

Ei ole selkeästi tiedossa, kuinka kaupunki rakentui isonvihan jälkeen. Vuoden 1728 taloluettelon mukaan kaupungissa oli 29 tonttia, joista yksi oli autiotontti (Lindeqvist 1926:265-266). 1700-luvun kartta-aineisto antaa kaupungista hieman sekavan ja risti-riitaisen kuvan. Ensimmäinen isonvihan jälkeinen Hämeenlinnaa kuvaava karttaesitys on vuodelta 1723 (kuva 7, Karttataulukko liite 4.2) (Katermaa 1989:91, alaviite 25). Kyseinen kartta on luonnosmainen, todennäköisesti karkea suunnitelma, eikä kerro kaupungin korttelirakenteesta mitään. Ensimmäinen isonvihan jälkeinen mittauksiin pe-

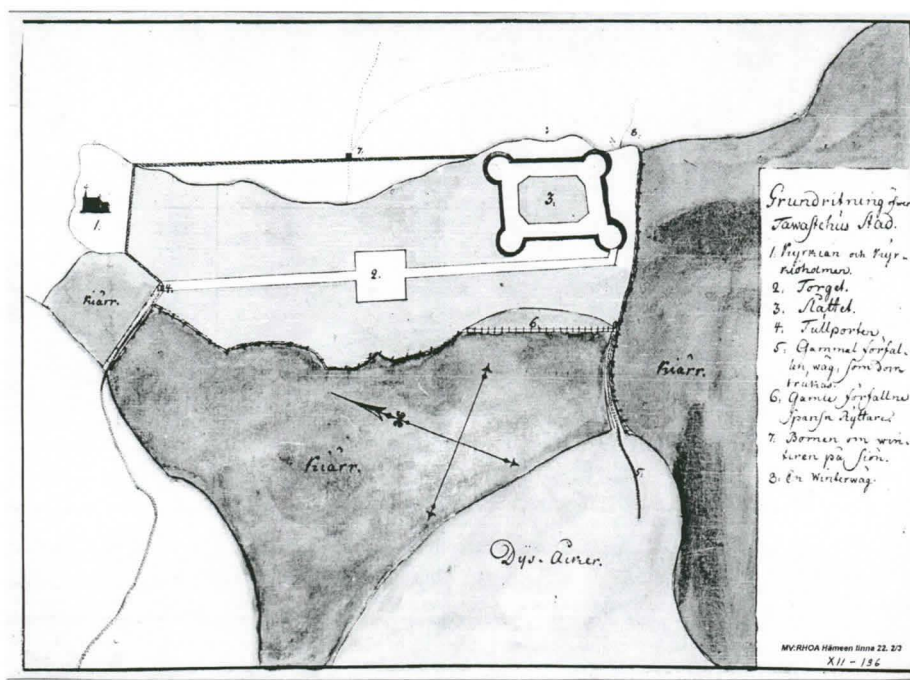
rustava kartta on vuodelta 1724 (Kuva 8). Kartta on tehty maaliskuussa, minkä takia siinä esitetty rantaviivan asema kuvaa kevättulvan tilannetta. Kyseisessä kartassa kaupungin linnalta pyövelinmäkeä kohti kulkeva pääkatu vastaa asemaltaan likimain isovihaa edeltänyttä tilannetta. Selvimmät erot aikaisemmissa kartoissa esitettyyn korttelirakenteeseen löytyvät torin ja linnan väliseltä alueelta. Myös torin pohjoispuolisten poikikatujen sijainnissa on tapahtunut pieniä muutoksia.

Aikaväliltä 1720-luvun lopulta 1740-luvun loppupuolelle löytyy useita kaupunkia kuvaavia karttoja (Kuvat 9-14, Liitteet 3.2-3.5). Kartat liittyvät pääasiassa linnan linnoitustöihin. Kartoissa on pieniä eroja lähinnä torin sekä linnan ja torin välisten korttelien muodoissa. Lisäksi kaikkien korttelien Vanajaveden ja suon puoleisten rajojen kuvaus vaihtelee eri kartoissa. 1740-luvun kartat eroavat toisistaan kaupunki- ja maastokuvausten osalta vain vähän. Kartat eivät kuitenkaan ole toistensa täydellisiä kopioita. Kyseisten karttojen on esitetty perustuvan 1600-luvun Schroderuksen mittauksiin (Ripatti & Laitila 1989:39). Karttojen topografinen esitys ei ole kuitenkaan yhtenevä 1600-luvun karttojen kanssa, minkä takia kyseiset kartat perustuvat oletettavasti 1700-luvulla tehtyyn mittaukseen.

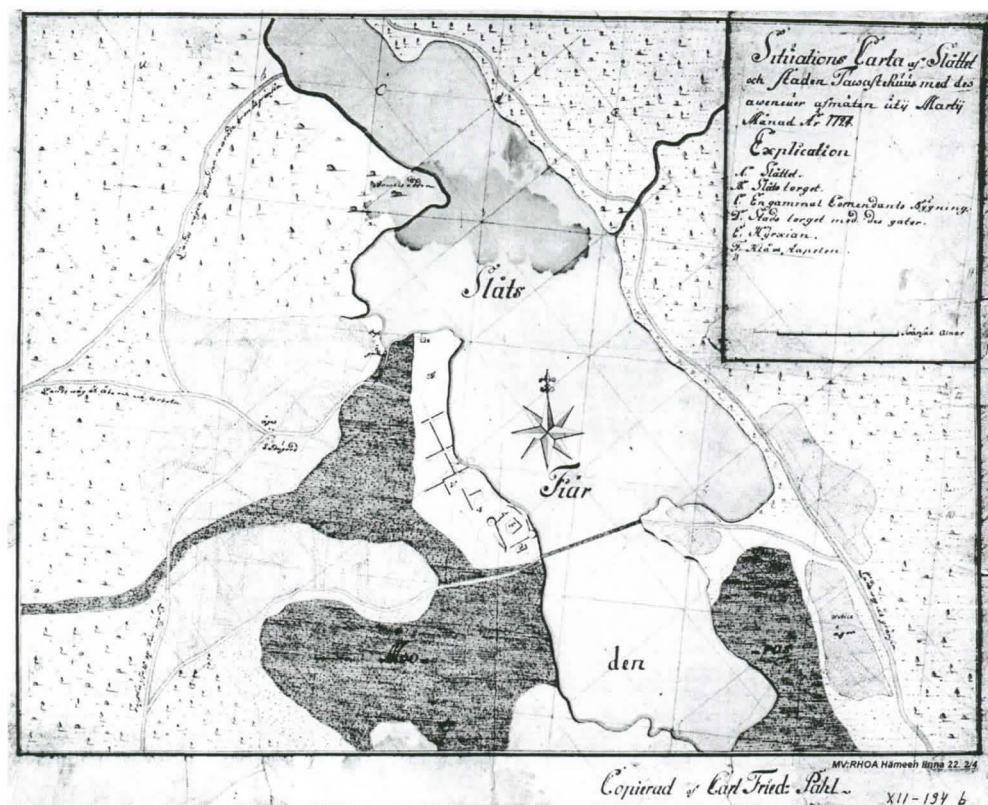
1730-luvun alussa Hämeen linnaa alettiin linnoittamaan ja vuonna 1733 koulurakennus ym. rakennuksia jouduttiin siirtämään linnan läheisyydestä linnoitustöiden tieltä (Lindeqvist 1926:435-436). Linnan linnoitustöiden takia koko kaupungin siirto otettiin ensimmäisen kerran esille vuonna 1736 (Lindeqvist 1926:266, 488). Muutama vuosi tämän jälkeen kaupungissa oli laaja tulipalo, jossa 33 asutusta tontista 24 paloi. Tässä vaiheessa kaupungissa oli lisäksi 7 autiotonttia. Kirkko koulu ja raatihuone säilyivät kuitenkin palamatta. Tulipalon jälkeen kaupunki laitettiin rakennuskieltoon, minkä seurauksena autiot tontit otettiin aluksi viljelyskäyttöön. Rakennuskiellosta huolimatta kaupungin ala oli maistraatin ilmoituksen mukaan vuonna 1767 rakennettu täyteen, minkä takia Santasillan pohjoispuoleiselle peltoalueelle mitattiin lisää tontteja. (Lindeqvist 1926:266-267, 279.)

Vuosien 1748 ja 1777 välillä tehtiin useita uusia asemakaavasuunnitelmia kaupungin siirtämiseksi Hämeenlinnan pohjoispuolelle (Karttataulukko liite 4.3). Koska uusissa asemakaavasuunnitelmissa vanhasta kaupunkialueesta esitetyt kuvaukset eivät tuo uusia näkökulmia edellä esitettyihin karttoihin ja kaupungin siirtoon liittyvät suunnitelma eivät ennen lopullista siirtopäätöstä vaikuttaneet vanhan kaupunkialueen kehitykseen, jätän kaupungin siirtoon liittyvät kysymykset käsittelemättä (ks. kaupungin siirrosta Katermaa 1989; Lilius 1989; Lindeqvist 1926).

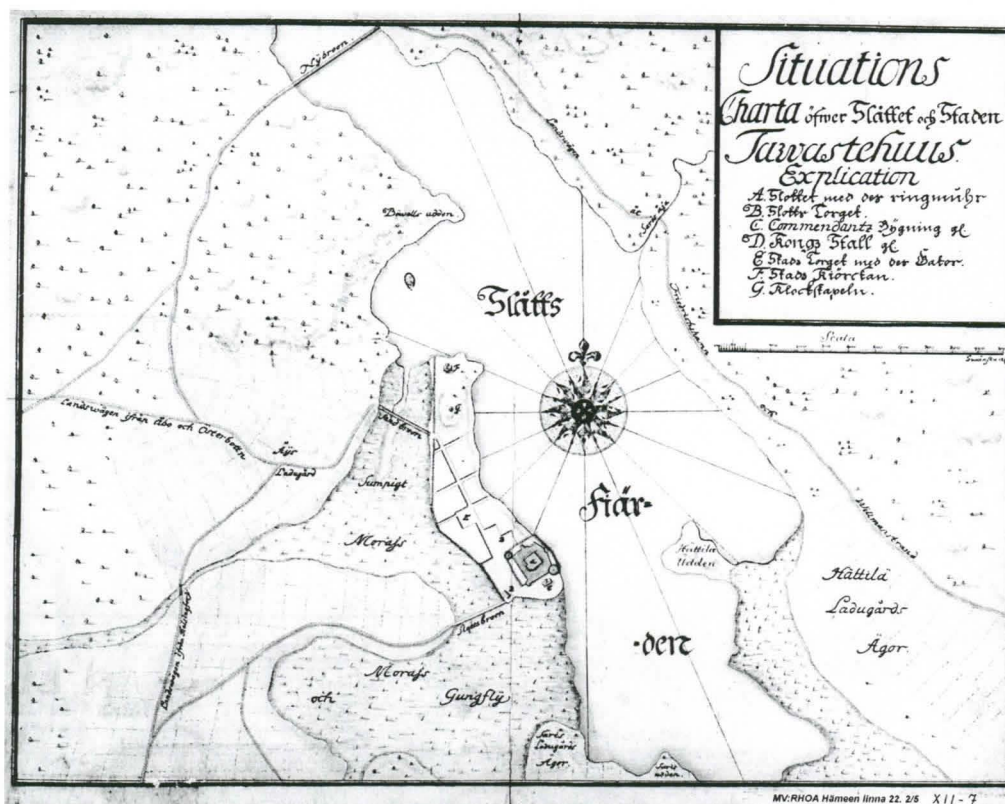
Vuonna 1777 A.M. von Arbinin kartta yleissuunnitelmaksi uuden kaupungin sijoittamisesta antaa kuvan vanhan kaupungin viimeisimmästä asemakaavasta (Kuva 17, Liitteet 3.6-3.7). Kartan perusteella vanhan kaupungin asemakaavassa on tapahtunut muutoksia myös 1740-luvun karttojen kuvaaman tilanteen jälkeen. Vuoden 1777 kartassa vanhan kaupungin eteläpään torialueen asemakaava on kuvattuna aiemmasta poiketen. Kaupungin läpi kulkevan pitkittäiskadun linja on pysynyt pohjoispäässä ”Santasillalla” paikallaan, mutta siirtynyt eteläpäässä idemmäksi. Torialueen sijainti on muuttunut hieman ja pääkadun länsipuolelle on syntynyt uusi pitkittäiskatu. Myös poikittaiskatujen sijainnissa on tapahtunut pieniä muutoksia aiempiin karttakuvauksiin verrattuna. ”Santasillan” kupeessa kuvattu tonttialue on laajentunut suolle päin, todennäköisesti paikalle tuodun täytemaan avulla. Von Arbinin kartta perustuu mittauksiin ja on eräiltä maastokuvaukseen liittyviltä yksityiskohdiltaan aikaisemmista kartoista poikkeava (ks. Katermaa 1992:135). Todennäköisesti vuoden 1777 kartan kaupunkialueesta antama kuva on luotettava, ja siinä havaittavat muutokset heijastavat 1760-luvun asukasmäärän lisääntymistä seuranneen tonttipulan vaatimia muutoksia.



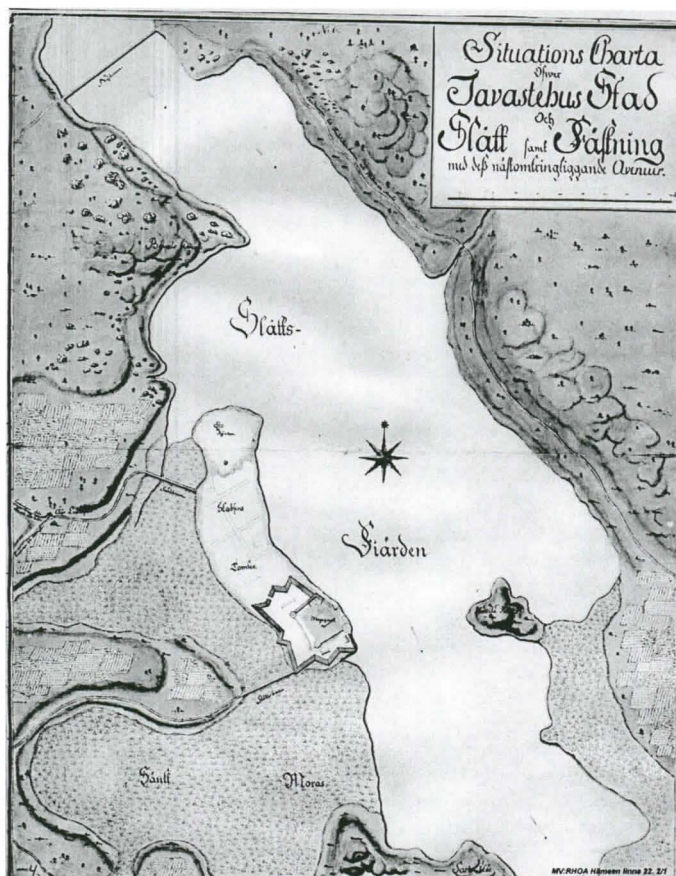
Kuva 7. Hämeenlinnaa kuvaava kartta vuodelta 1723. (Kuva: MV:RHOA 22.2/3.)



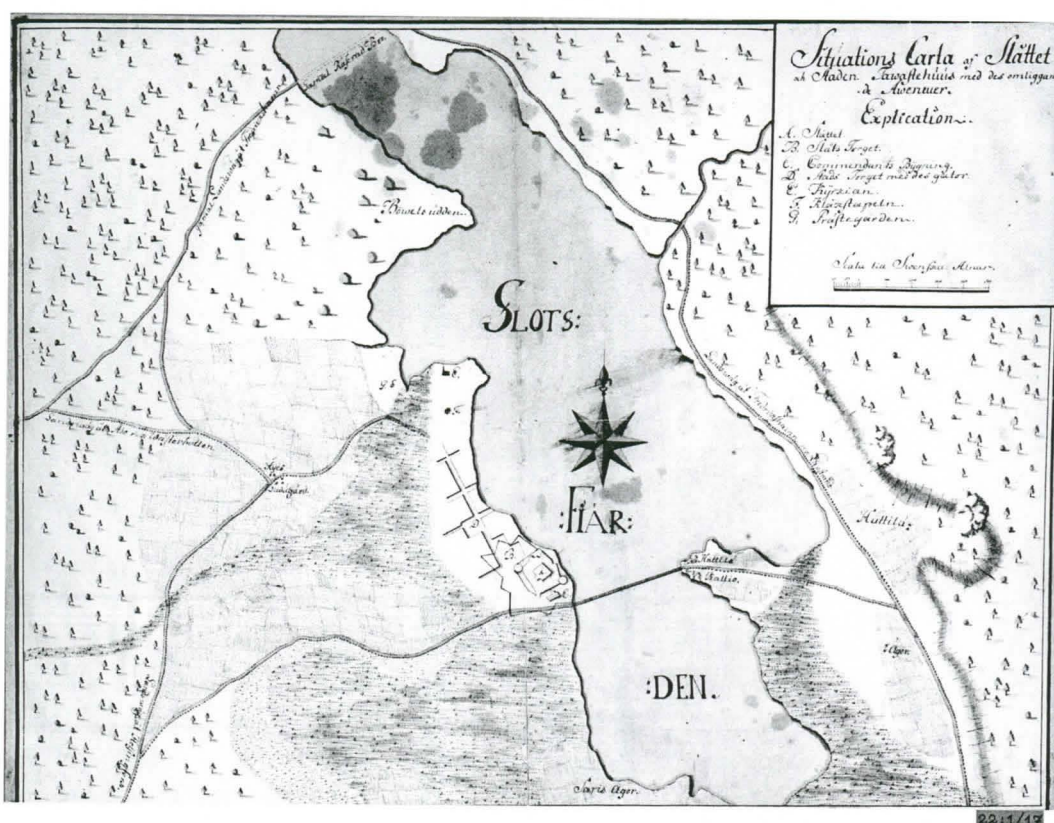
Kuva 8. Ensimmäinen isonvihan jälkeen tehty mittauksiin perustuva Hämeenlinnan kartta vuodelta 1724. Kuvassa oleva kartta on myöhemmin tehty kopio, jossa on esitettyä myös vuonna 1741 valmistunut silta linnasta Vanajaveden yli Hätilänniemeen. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/4.)



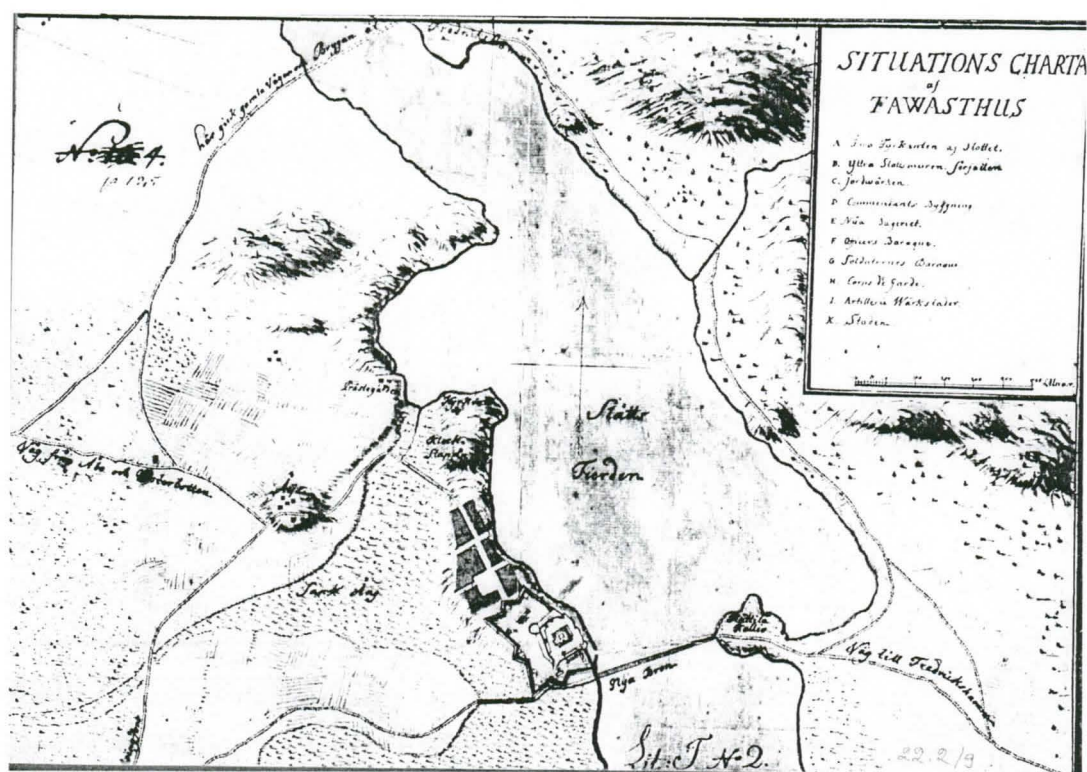
Kuva 9. Hämeenlinnan kaupunkia ja ympäristöä kuvaava kartta vuodelta 1728. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/5.)



Kuva 10. Toinen Hämeenlinnan kaupunkia ja sen ympäristöä kuvaava kartta vuodelta 1728. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22 2/1.)



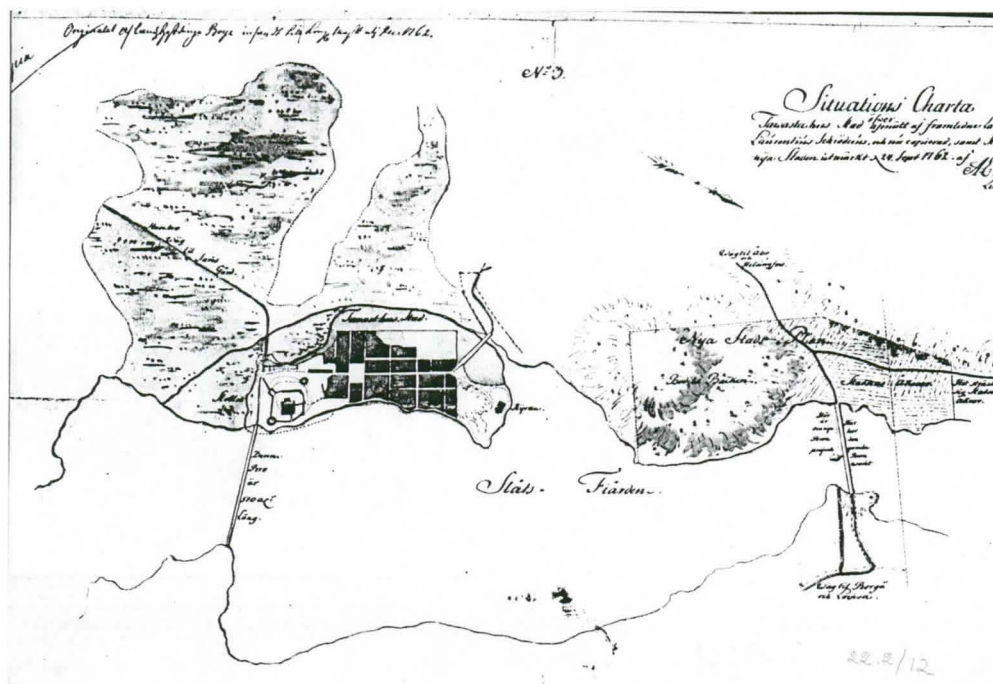
Kuva 13. Hämeenlinnaa ja sen lähiympäristöä kuvaava kartta 1740-luvulta. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 1/17.)



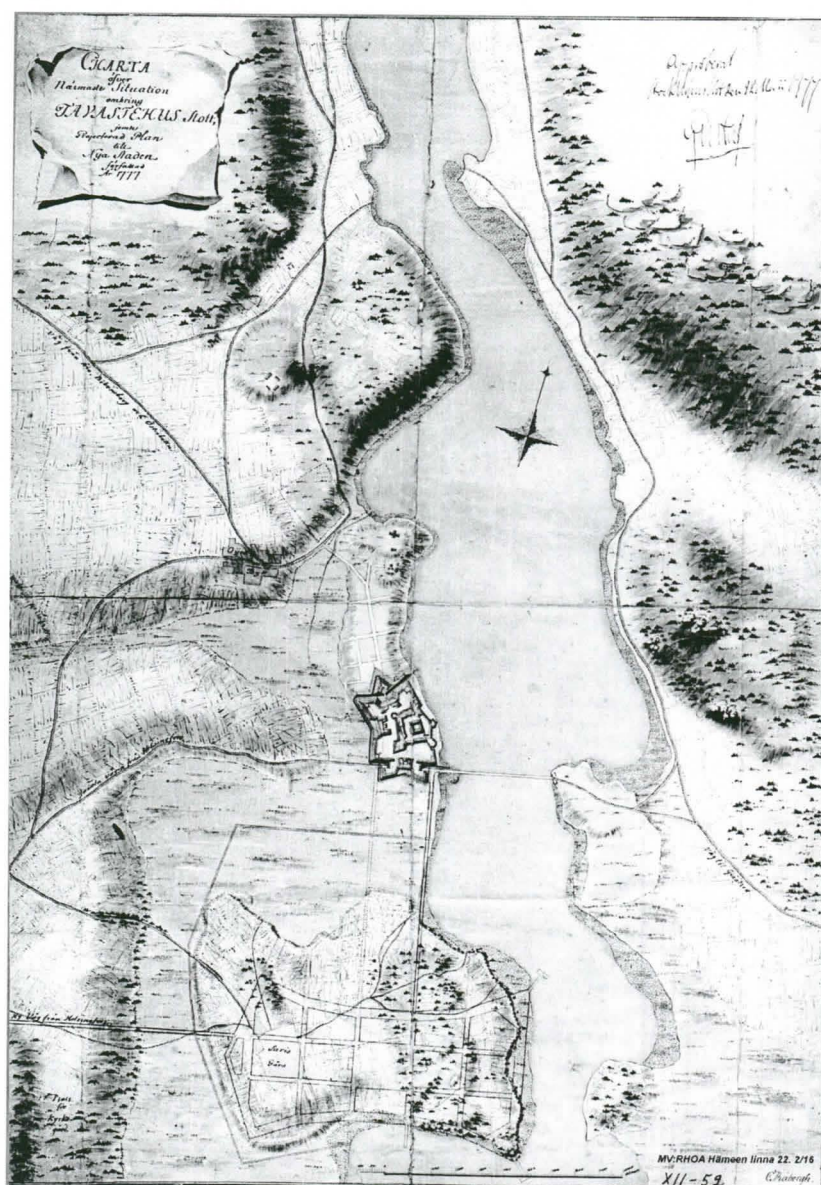
Kuva 14. A.M. Strussenfeltin Hämeenlinnan sijaintia kuvaava kartta vuodelta 1747. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/9.)



Kuva 15. Rengon ja Vanajan pitäjänkartassa vuodelta 1751 on kuvattuna Hämeenlinnan rakennuskanta. (Kuva Alanen 1996:16.)



Kuva 16. E.A. Geten suunnitelmassa vuodelta 1762 uuden kaupungin sijaintipaikaksi on esitetty Pyövelinmäkeä ja sen pohjoispuolta. Kartta pohjautuu noin vuodelle 1650 ajoittuvaan karttaan. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/12.)



Kuva 17. von Arbinin 12.5.1777 vahvistettu asemakaavan yleissuunnitelma nykyisen keskustan alueelle. (Kuva: MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/16.)

Kirkko, koulu, pappila ja raatihuone

Hämeenlinnan seurakunnan on katsottu syntyneen kaupungin perustamisen yhteydessä (Heikkilä 1989:11). Hämeenlinnan kaupunki sai kuitenkin oman *kirkon* vasta linnan kirkon tuhouduttua käyttökelvottomaksi vuonna 1659 linnassa riehuneessa tulipalossa. Ristikirkon rakentaminen kaupungin korttelialueen pohjoispuolelle niemen kärkeen aloitettiin 1660-luvun alussa ja saatiin todennäköisesti päätökseen vuoden 1666 aikana. Samana vuonna kirkon hautausmaa ympäröitiin hirsiaidalla. (Lindeqvist 1926:159-160.)

Schroderuksen Hämeenlinnan asemakaavasunnitelmassa noin vuodelta 1650 myöhemmin rakennetun kirkon paikalle on merkittynä hallikirkko ja niemen itäreunaan mahdollinen kellotapuli (ks. kuva 3 ja Liite 3.1). Kartassa kuvatut rakennukset kuvaavat mahdollisesti suunnitelmia. Kirkon paikalla on esitetty olleen mahdollisesti hautausmaa jo ennen kirkon rakentamista (Katermaan 1992:131).

Ensimmäisen kirkon suhteen tulvavesi aiheutti ongelmia. Kirkko sijaitsi tulvan ulottumattomissa, mutta kevät- ja syystulvat söivät maata kirkon juurelta aiheuttaen kirkon kallistumista. Tulvavesi oli ongelmana myös hautausmaalla. Vuonna 1703 hautausmaan ympärille kaivettiin oja ehkäisemään veden nousemista hautoihin. Kirkko sai lähelleen kellotapulimaa vuonna 1698. Tapuli sijaitsi niemen korkeimmalla kohdalla kirkon eteläpuolella 1820-luvulla rakennetun kruunun apteekin virkamiesten talon paikalla. (Lindeqvist 1926:160.)

Isonvihan jälkeen kirkon todettiin olevan huonokuntoinen ja sijaitsevan liian kostealla maalla. Uutta kirkkoa alettiin rakentamaan vuonna 1735 vanhan kirkon vierelle korkeammalle paikalle, eli vanhan kirkon eteläpuolelle. Uusi ristikirkko valmistui vuonna 1739. Samalla rakennettiin kirkon ympärille 161 kynnäriä (n. 95 m) pitkä hirsiaita. Luonnonvoimat aiheuttivat hankaluuksia myös uuden kirkon aikana. Roudan ja sateiden vaikutuksesta mäki oli aika ajoittain, mm. vuonna 1765, vyörynyt kohti järveä. Tuoloin pelättiin kirkkomaankin vyöryvän paikaltaan ellei asialle tehtäisi jotakin. Paikalle rakennettiin hirsinen tukivaruste estämään maan sortumista. (Lindeqvist 1926:411-413, 415.)

Kyseinen kirkko ja hautausmaa olivat toiminnassa kaupungin siirron jälkeenkin vuoden 1798 joulukuuhun saakka, jolloin nykyinen Hämeenlinnan kirkko valmistui (Lindeqvist 1926:687-689). Hautausmaata käytettiin vielä myöhemminkin – hautausmaa oli sotilassairaalan ja vankilan käytössä, ja vuoden 1809 suuren kuolleisuuden aikana sinne haudattiin myös muita (Lindeqvist 1926:691).

Hämeenlinnan *koulu* perustettiin kaupungin perustamisen yhteydessä vuonna 1639, jonka jälkeen se toimi kaupungin eteläpäässä likellä linnaa (Lindeqvist 1926:29-30, 184). Isonvihan jälkeen koulu nähtävästi toimi samassa rakennuksessa kuin 1600-luvulla. Kaupungin ensimmäinen *pappila* rakennettiin 1670-luvun puolivälissä todennäköisesti kaupungin eteläpäähen kirkon ja linnan läheisyyteen. Pappila oli isonvihan jälkeen huonossa kunnossa ja vuonna 1729 se oli vielä autiona (Lindeqvist 1926:31, 166, 415-416). Sekä koulu että pappila siirrettiin linnoitustöiden tieltä uuteen paikkaan vuonna 1733 (Lindeqvist 1926:416,436). Koulu siirrettiin kirkon läheisyyteen ja pappila kaupungin ulkopuolelle Pyövelinmäen etelärinteelle.

Kaupunki sai ensimmäisen *raatihuoneensa* vuonna 1650, kun Ojoisten kartanosta siirrettiin kaksikerroksinen puurakennus torin laidalle. Ennen siirtoa tulevalle raatihuoneelle kaivettiin pieni kellari. Raatihuone sijaitsi todennäköisesti torin länsireunalla. Raatihuone oli jo 1670- ja 1690-luvuilla huonossa kunnossa. Sama raatihuone on nähtävästi käytössä vielä isonvihan jälkeenkin. Vuonna 1756 päätettiin raastuvankokousten pitämisestä muualla kuin kelvottomassa tilassa olevassa raatihuoneessa. (Lindeqvist 1926:21-23, 144, 303.)

3.3 Vanhankaupungin alueen kehitys vuoden 1777 kaupungin siirtopäätöksen jälkeen

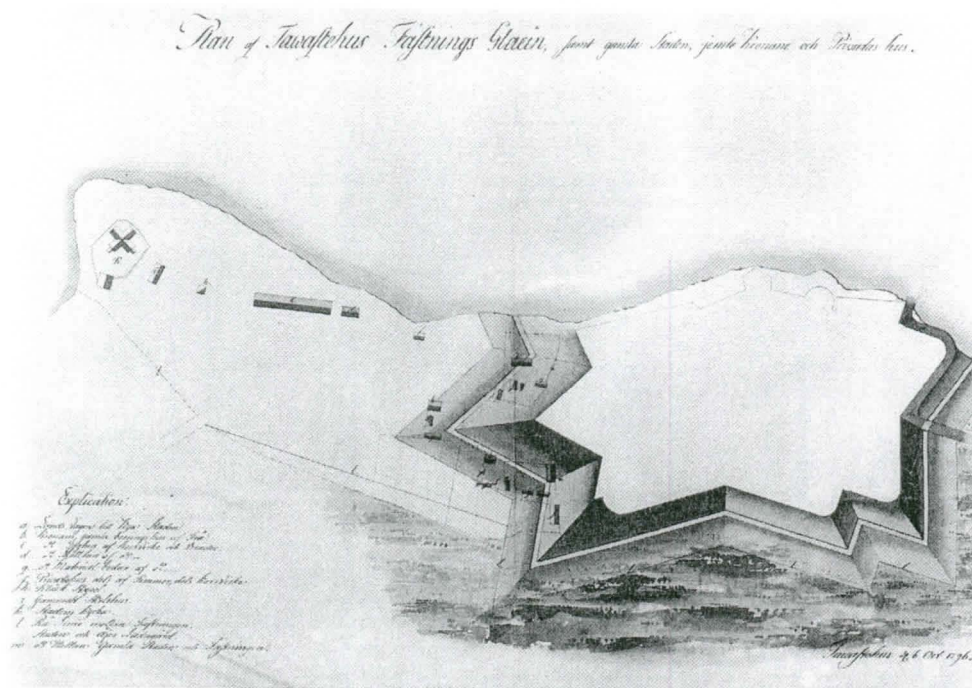
Vuonna 1777 tehtiin päätös kaupungin siirtämiseksi Saarisen virkatalon⁶ maalle, nykyisen Hämeenlinnan keskustan paikalle. Muutto alkoi jo keväällä 1777, mutta viimeinen asukas poistui vasta joulukuussa 1784. Seuraavana vuonna vanhan kaupungin alue luovutettiin valtiolle. (Katermaa 1989; Lindeqvist 1926:498,502-504.) Vanhan kaupungin alueella oli kuitenkin yhä tämän jälkeenkin yksityisrakennuksia. Ainakin vuoden 1796 linnoituksen laajennussuunnitelmassa vanhan kaupunkialueen eteläpäässä laajennuksen alle jäävälle alueelle on merkittynä yksityistaloja (Kuva 18) (Katermaa 1992:134, 145 (kuva 16)). Kuten edellä mainittiin, vanha kirkkokin oli käytössä vuoteen 1798 saakka ja hautausmaa vielä tämän jälkeenkin. Vanha kaupungin paikka luovutettiin valtiolle vuonna 1785 (Lindeqvist 1926:503-504).

Muuttaessaan kaupunkilaiset jättivät tehdyn sopimuksen mukaisesti perusmuurinsa (rakennusten perustukset) paikoilleen käytettäväksi myöhemmin linnan linnoitustöiden tarpeisiin (Lindeqvist 1926:513). Hämeen linnan linnoitustyöt aloitettiin vuonna 1777 ja ne jatkuivat 1790-luvulle. Tuolloin rakennettu bastionijärjestelmä ei tullut valmiiksi. (Korkama & Roudasmaa 1988:82-87; Koskinen 1987.)

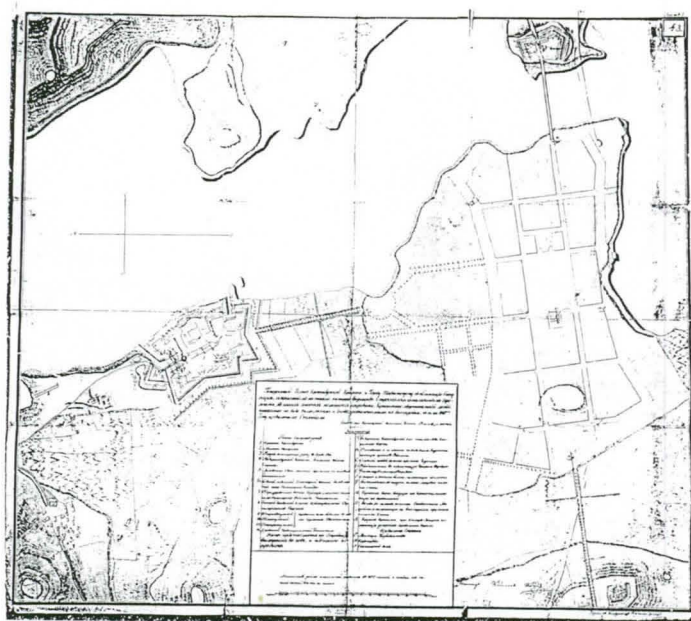
Suomen sodan seurauksena 1808-1809 Suomi siirtyi Venäjän alaisuuteen. Venäjän vallan alkuvuosien karttoihin vuosilta 1810 ja 1813 on kuvattuna rakennuskantaa vanhan kaupunkialueen pohjoisosiin (kuvat 19 ja 20). Näistä on nykyisin olemassa venäläisten kruunun apteekin talo, johon apteekki muutti vuonna 1818 linnoituksen alueelta (Korkama & Roudasmaa 1988:140-141; Laine 1978:14-15; Lindeqvist 1930:335). Lisäksi alueen pohjoisosassa on kaksi 1820-luvulta säilynyttä varastorakennusta (Laine 1978:14-15).

Varuskunnan majoitusongelmien ratkaisemiseksi vanhan kaupungin alueelle päätettiin rakentaa kasarmi. Intendenttikonttorin tekemät piirustukset kasarmialuetta varten olivat valmiina jo 1845, mutta työt aloitettiin vasta 1848. Vuonna 1851 kaksi kasarmia alueen luoteisosassa oli jo valmiina. Vuonna 1853 kasarmialueen harjoituskenttä tasattiin ja kasarmialue sai nykyisen rakennuskantansa 1870-1910 -lukujen aikana (Kuva 21). (Laine 1978; Lindeqvist 1930:220-221; Korkama & Roudasmaa 1988:142, 230.)

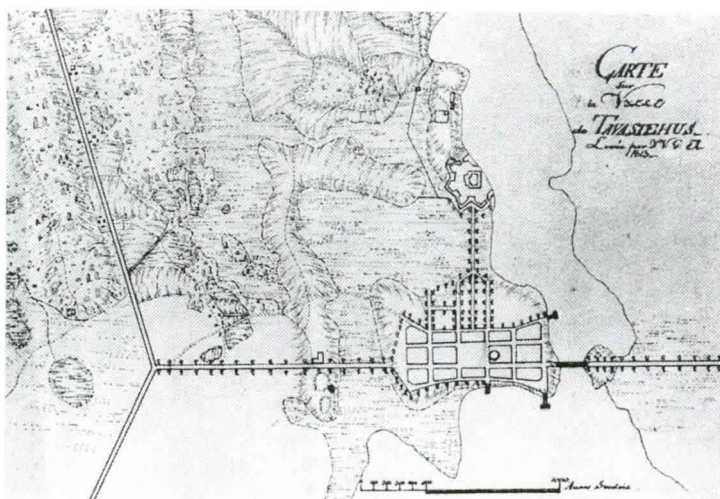
⁶ Kyseessä on alunperin keskiajalta 1200- ja 1300-lukujen vaihteen tienoilta periytyvä linnan yhteyteen kuulunut karjakartano.



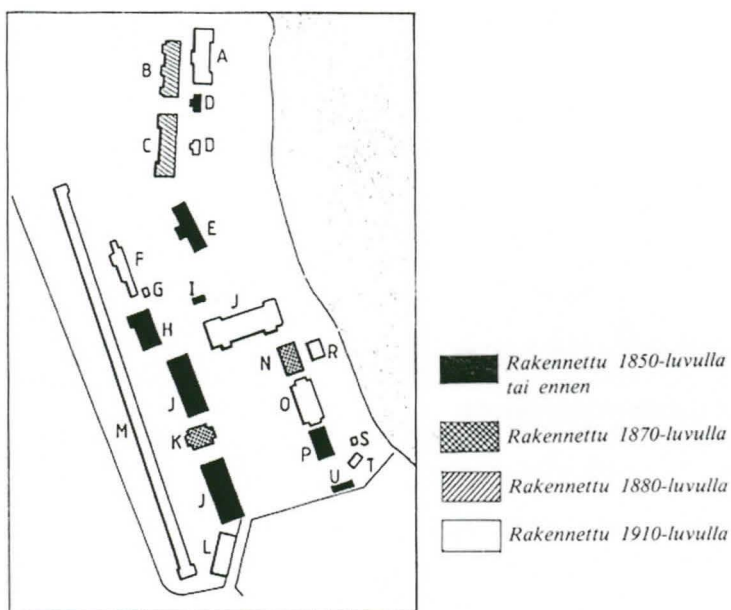
Kuva 18. Hämeen linnan vallitussuunnitelma ja suunnitelmien alle jäävä rakennuskanta vuodelta 1796. (Kuva: Katermaa 1992: kuva16.)



Kuva 19. Hämeenlinna vuonna 1810. (Kuva: Katermaa 1992:kuva 7.)



Kuva 20. Hämeenlinnaa esittävä tussipiirros vuodelta 1813. (Kuva: Ripatti & Laitila 1989:56.)



Kuva 21. Hämeenlinnan Linnankasarmin nykyisen rakennuskannan ikä. Kuvassa länsireunan ampumarata- ja maneesirakennus on vielä täydessä mitassaan. (Kuva: Korkama Roudasmaa 1988:230.)

3.4 Vanhojen kaupunkimittauskarttojen asemointi ja asemoinnin luotettavuus

Hämeenlinnan vanhan kaupungin kartat ovat ongelmallisia asemoida. Tämä johtuu siitä yksinkertaisesta syystä, ettei vuonna 1777 siirretyn vanhan kaupungin alueella ole selkeitä yhteisiä sekä nykykartalta että 1600- ja 1700-lukujen kartoilta löydettäviä pisteitä. Entisellä kaupunkialueella ei ole säilyneenä yhtään vanhan kaupungin aikaista rakennusta. Vanhan kaupungin koko rakennuskantaa ei myöskään ole esitettyä yhdessäkään vanhaa kaupunkialuetta kuvaavassa kartassa. Rakennuskantaa esittävät kartat ovat aivan 1700-luvun lopulta tai 1800-luvulta - siis ajalta, jolloin kaupunki oli jo siirretty nykyisen keskustan alueelle. Ainoa kaikissa kartoissa esiintyvä selkeästi tulkittava yhteinen tekijä on Hämeen linna.

Hämeenlinnan vanhaa kaupunkia esittävien karttojen antama kuva kaupunkialueesta on hyvin vaihteleva, varsinkin topografisen kuvauksen osalta. Karttojen taso on myös hyvin vaihteleva, ja joissakin kartoissa on havaittavissa kartoituksessa tapahtuneita mittaus-/suuntavirheitä. Joissakin kartoissa linnan kuvaus ja ympäristön kuvaus eivät ole täysin samassa koordinaatistossa. Lisäksi alueen topografiaa on aktiivisesti muokattu aikojen kuluessa (ks. luku 4). Kaikissa kartoissa ei ole edes selvää, kuinka todenperäisen kuvan kartta antaa kaupunkirakenteesta. Tämän takia asemoituja karttoja ei voi eikä tule pitää täysin tarkkoina, vaan enneminkin lähinnä suuntaa antavina esityksinä. Siitä, kuinka todenperäisen kuvan jokin kartta antaa tai kuinka totuudenmukaisesti kyseisen kartan asemointi on onnistunut, ei ole mahdollista nykyisen aineiston avulla antaa yksiselitteistä ja täysin varmaa vastausta. Näihin kysymyksiin saattaa olla mahdollista vastata kaupungin konkreettisten jäänteiden arkeologisen tutkimuksen kautta. Seuraavaksi käydään läpi asemoitujen karttojen asemoinnin perusteet ja esitetään arvio tehdyn asemoinnin luotettavuudesta.

n. 1650

Otsikko: " Taffwastehuus Affrjtning "

Tekijä: Laurentius L(arsson) Schroderus

Päiväys: -

Kyseinen kartta (Kuva 3 ja Liite 3.1) on Hämeenlinnan kaupungin ensimmäinen asemakaavasuunnitelma. Kartan asemoinnissa on käytetty Hämeen linnan päälinnan kulmapisteitä, joiden lisäksi asemoinnissa on jouduttu käyttämään kahta epämääräisempää pistettä – yhtä Santasillalta ja toista kaupungin koillisosan niemestä. Asemoinnin onnistumiselle on mahdotonta antaa konkreettista virhemarginaalia. Oletan asemoinnin kuitenkin antavan suhteellisen oikean kuvan 1600-luvun asemakaavasuunnitelman sijoittumisesta. Ojoisten kartanon ja linnan lounaispuolen suon keskelle pistävän nimekkeen osalta kartassa on epätarkkuuksia. Muuten kartan maastomittaus on monia 1700-luvun karttoja huomattavasti tarkempi.

1724

Otsikko: " Situations Charta af Slättet och Staden Tawastehus med des awenuer afmäten utij Martij Månad År 1724, copierad af Carl Fried. Pahl "

Tekijä: -

Päiväys: Martij Månad År 1724

Vuoden 1724 kartta (kuva 8 ja Liite 3.2) on ensimmäinen todellisen tilanteen mittaukseen pohjautuva kartta. Kartan pohjamittauksen tarkkuus ei ole kovinkaan hyvä. Kartan asemointi perustuu linnan kulmiin, joiden lisäksi kaupungin niemen pohjoispäästä on

jouduttu ottamaan yksi epämääräisempi apupiste. Kartassa linnan ja linnan ulkopuolisen alueen välillä on pienoinen vääristymä koordinaatistossa. Kyseinen kartta on tehty kuvaamaan laajemmin kaupungin ympäristöä, joten yksityiskohtiin liittyvät epätarkkuudet eivät ole yllättäviä.

Kartan huomiota herättävä piirre on rantaviivan muista kartoista poikkeava kuvaus. Tämä on selitettävissä kartan tekohetken vedenpinnan korkeudella. Kartta on mitattu maaliskuussa, jolloin kevättulva on saattanut nostaa Vanajaveden pintaa huomattavasti kaupungin alavimmilla alueilla. Vastaavasti vedenpinnan luulisi olevan korkealla myös suon puolella, mutta näin ei kuitenkaan ole. Sekä alkuperäisessä kartassa että kartan asemoinnissa on varmasti epätarkkuutta. Kartta on vuoden 1724 mittauksesta 1740-luvulla tehty kopio, minkä takia kartassa on selkeästi kopioinnin yhteydessä tehtyjä lisäyksiä. Helpoiten havaittava lisäys alkuperäiseen linnalta Vanajaveden yli Hättilän niemeen johtava silta, joka valmistui vasta vuonna 1741 (Lindeqvist 1926:388).

1728

Otsikko: " Situations Charta Öfwer Tavastehus Stad och Slått samt Fästning med dess nästomkringliggande Avenuer. "

Tekijä: -

Päiväys: -

Kartta on tehty kuvaamaan linnan ja kaupungin laajempaa ympäristöä (Kuva 10, Liite 3.3). Toisaalta kartassa on esitettyä linnoitussuunnitelma. Kartan yksityiskohdat ovat epätarkkoja - koordinaatistossa on linnan ja linnan ympäristön kuvauksen välillä vääristymiä. Kartan asemoinnissa käytettiin linnan kulmapisteiden lisäksi kahta epämääräisempää pistettä Santasillalta ja kaupungin niemen koillisosasta. Kartan asemointiin liittyvistä ongelmista huolimatta asemoinnin antamaa kuvaa on pidettävä oikeansuuntaisena. Linnan viereisten kortteleiden kuvaukseen on todennäköisesti vaikuttanut kartassa esitetty linnoitussuunnitelma.

1728

Otsikko: " Situation Charta öfwer Slåttet och Staden Tawastehuus "

Tekijä: -

Päiväys: -

Toinen vuodelle 1728 ajoitettu kartta (Kuva 9 ja Liite 3.4) on mittauksen laadultaan huomattavasti edellä esiteltyjä 1720-luvun karttoja parempi. Linnan ja linnan ulkopuolisten alueiden välillä ei ole havaittavissa koordinaatiston kiertyneisyyttä tai muita virheitä. Kartan asemointi on tehty päälinnan kulmien avulla, joiden lisäksi kaupungin niemen pohjoispäästä on valittu yksi epämääräisempi piste. Kartassa ei ole esitettyä linnoitussuunnitelmaa, joten se antaa todenperäisen kuvan kaupungin torin ja linnan välisistä kortteleista. Vanajaveden rantaviivan korkean aseman ja suohon jatkuvan vesialueen perusteella kartan mittaus on todennäköisesti tehty keväällä tai syksyllä tulva-veden aikaan.

n. 1728-1731

Otsikko: " Charta Öfwer Tavastehus Slått och Magazin Med dess Ringmur, Gamla Wall och Nya anlagde Defensions Wärick utwisades derjemte Belägenheten af Tavastehus Stad och den så jallade Kläck Stapels Backen. "

Tekijä: -

Päiväys: -

1720- ja 1730-lukujen taitteeseen ajoittuva kartta on tehty kuvaamaan linnan, linnan vallitussuunnitelmien ja kaupungin välistä suhdetta (Kuva 12, Liite 3.5). Kartan asemointi perustuu linnan kulmapisteisiin, joiden lisäksi käytettiin yhtä epämääräisempää apupistettä kaupungin niemen koillisosasta. Kartan asemointi antaa todennäköisesti suhteellisen oikean kuvan kaupunkialueesta. Kartassa pohjoisimpaan kortteliin on hahmoteltu muutamia rakennuksia.

1777

Otsikko: "Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott jemte Projecterad Plan till Nya Staden"

Tekijä: Axel magnus von Arbin (C. Råberg)

Päiväys: vahvistettu 12. toukokuuta 1777

Vuoden 1777 von Arbinin Hämeenlinnan uuden asemakaavan yleissuunnitelma on viimeinen vanhaa kaupunkia kaupunkina kuvaava kartta (Kuva 17, Liitteet 3.6-3.7). Kartan asemointipisteinä toimivat päälinnan kulmat, joiden lisäksi nykyisen keskustan alueelta valittiin lisäpisteiksi pisteet nykyisten Kasarmi- ja Hallituskatujen risteyksestä sekä Rauhan- ja Raatihuoneenkätujen risteyksestä. Linnan pohjoispuolelta valittiin apupisteeksi epämääräisempi piste kaupungin niemen koillisosasta. Kartta on laadultaan hyvä ja sen asemointi onnistui helposti. Ainoa selkeä alkuperäisessä kartoituksessa tapahtunut virhe on Pyövelinmäen reunan rantaviivan sijainnin virheellinen kuvaaminen, mikä oletettavasti johtuu alueen jyrkkien maastomuotojen aiheuttamista epätarkkuuksista mittauksessa.

4. Aiemmat tutkimukset ja kaupunkialueen alkuperäinen topografia

4.1 Aikaisemmat arkeologiset tutkimukset

Hämeenlinnan vanhalla kaupunkialueella on tehty vain muutama arkeologinen tutkimus. Vanhin tiedossa oleva tutkimus on vuodelta 1967, jolloin kaukolämpötöiden yhteydessä tehtiin arkeologisia tutkimuksia.⁷ Vuosina 1990-1992 Aino Katermaa tutkitutti Hämeenlinnan kasarmien aluetta maatumalla Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa (Katermaa 1992). Tavoitteena oli löytää konkreettista tietoa vanhasta kaupungin paikasta ja kaupungin rakenteesta. Katermaa teki maatumkamittauksia kasarmialueen eteläpäässä kasarmikentällä, tonttialueen pohjoisosassa ja kaupungin niemen pohjoispäässä entisellä kirkon paikalla (kuva 22). Havainnoitavaksi syvyydeksi Katermaa on ilmoittanut 0-150 cm maan pinnasta. Katermaan maatumkatutkimusten jälkeen ainoa kaupunkialuetta koskeva tutkimus on vuodelta 1999, jolloin kasarmin aidan ja linnan vallihaudan välisellä parkkipaikalla tehtiin arkeologisia havaintoja valokaapelikaivantojen yhteydessä. Vuoden 1999 tutkimuksissa saatiin havaintoja ainoastaan täytemaiden ulottumisesta n. 60 cm syvyyteen (Suhonen 1999).

Vanhan kaupunkialueen eteläosassa kasarmin kentän alueelta (A-linjastot) Katermaa (1992) teki seuraavia havaintoja (ks. kuva 22): 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa linnan ja kasarmin kentän väliin rakennetun ravelliinin vallinalustaksi tulkittu anomalia havaittiin 50-70 cm syvyydessä. Tämä vastaa vuonna 1999 linnan kasarmin välisen parkkipaikan alueelta tehtyjä havaintoja n. 60 cm paksuista täytemaapatjoista (hiekkia ja savi) (Suhonen 1999). Tutkalla havaittu anomaliaton alue tulkittiin toriksi. Samoin pääkatu havaittiin tutkatuloksissa. Jännittäviä havaintoja ovat myös lammikkosi ja puroksi tulkitut anomaliat, jotka näkyvät ainoastaan 1600-luvun puolivälin kartoissa. Lisäksi kentän pohjois- ja koillisosissa havaittiin mahdollisesti asutuksesta syntyneitä anomaliaita 70-110 cm syvyydessä.

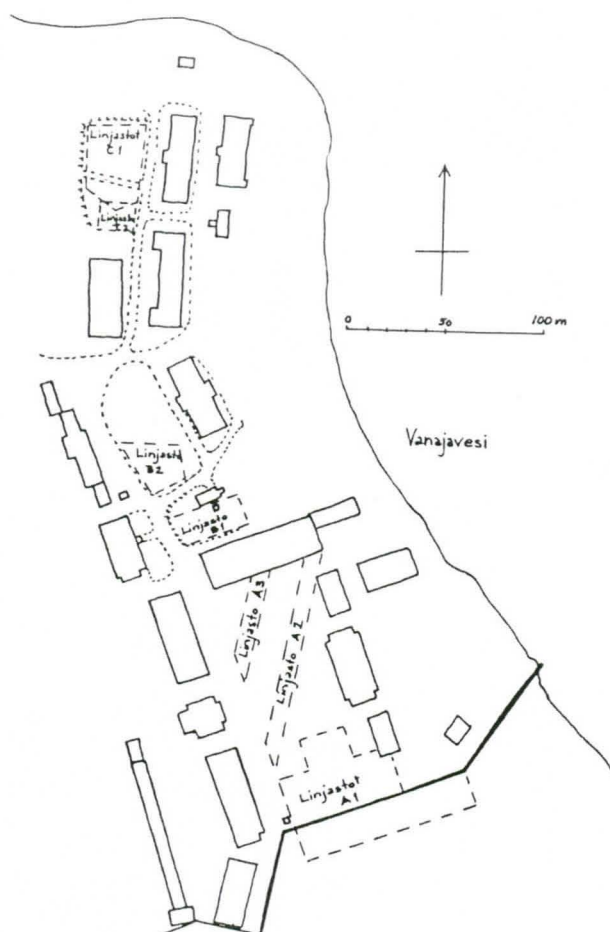
Tonttialueen pohjoisosassa Katermaan (1992) havainnot (B-linjastot) olivat seuraavat: Välittömästi kentän pohjoisreunalla sijaitsevan päärakennuksen pohjoispuolella havaittiin kaksi mahdolliseksi kellareiksi tulkittua anomaliaa ja ”pohjaton märkä alue”, joka on todennäköisesti pommitusten aiheuttama. Kruunun apteekin virkamiesten talon kaakkoispuolelta ei havaittu varsinaisia anomaliaita. Alueella havaittiin kauttaaltaan 75-80 cm syvyydessä oleva pinta, joka on tulkittu täytemaan ja alkuperäisen maanpinnan väliseksi pinnaksi. Maatumalla tutkitusta alueesta n. 10 metriä pohjoiseen havaittiin vuonna 1967 n. 100 cm paksu täytemaakerros. Tutkauksissa ei löytynyt mitään poikkikatuihin viittaavaa. Alueelle tehtiin myös kaksi koeojaa, toinen tielle ja toinen tien viereisien kasarmin eteen. Kummastakaan ojasta ei saatu mitään tietoja.⁸

Kaupungin niemen pohjoispäässä (C-linjasto) entisellä kirkon paikalla Katermaa (1992) teki seuraavia havaintoja: Kaupungin niemen kärjen länsiosassa havaittiin n. 70 cm syvyydessä laajoja painaumuksia ja kivirivi. Painaumukset on tulkittu mahdollisiksi haudauksiksi ja kivet kirkon eteläreunan rakenteiksi. Kirkon alueelle tehtiin koekuoppa, jossa tavattiin kivilatomus lähellä maan pintaa, kaksi ihmisen leukaluun puolikasta ja rautanauvoja. Maaperä oli sekoittunutta silttiä.

⁷ Aino Katermaan (1992:140, alaviite 21) mukaan vuoden 1967 kaukolämpötöiden yhteydessä tehdyistä tutkimuksista on olemassa tutkimusraportti Museoviraston rakennushistorian osaston Hämeen linnan tutkimusarkistossa. Kyseisessä arkistossa ei kuitenkaan ole tätä tehdessä hoitajaa, eikä kyseisen raportin saaminen käsiini ollut mahdollista. Tietoni kyseisestä tutkimuksesta perustuu Katermaan artikkeliin.

⁸ Artikkelista ei selviä yksityiskohtaisempia tietoja koeojista.

Maatutkatutkimuksen tulkintaan vaikuttaa suuresti kartoissa ja kirjallisissa lähteissä olemassa oleva tieto. Katermaan tutkimuksessa maatutkan tulokset on yhdistetty jo olemassa olevaan tietoon vanhan kaupungin alueesta. Maatutkalla havaittujen anomalioiden tulkinta on kuitenkin toistaiseksi käsitettävä vain yhdeksi lähtökohdaksi tulkin-
nalle, joka ei tässä vaiheessa nojaa konkreettiseen tietoon havaitun ilmiön todellisen olemuksen ja tulkintahypoteesin välisestä suhteesta.



Kuva 22. Katermaan vuosina 1990-1992 maatutkama-
mittausten alueet. (Kuva:
Katermaa 1992: kuva 5.)



Kuva 23. Katermaan maatutkatutkimusten havaintoihin perustuva tulkinta (punaruskeat viivat) esitettyinä nykyisellä kantakartalla. A, B ja C esittävät eri linjastojen sijaintia. (Kuva: Katermaa 1992:kuva 18, kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003.)

4.2 Kerrosten paksuus ja syvyys tutkimusten perusteella

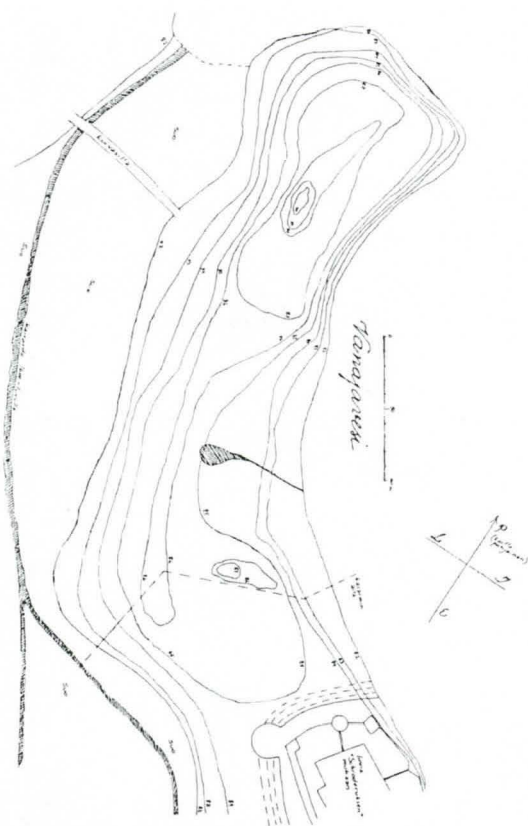
Vuosien 1967 ja 1999 kaivannoista saatujen havaintojen ja 1990-luvun alun maatutkatutkimusten perusteella koko vanhan kaupungin alueella on paksuja täytömaakerroksia. Kasarmialueen lännenpuoleisen rakennusrivin paikalla on luontaisesti muuta vanhaa kaupunkialuetta korkeampi harjanne. Kaikki maaperän kerrostumia koskevat havainnot ovat tämän harjanteen itäpuolelta, jossa täytömaan paksuus vaihtelee 60-110 cm välillä. Harjanteen alueen kerrostumista ei ole tietoja, emmekä voi olla varmoja onko sen lakea esimerkiksi tasattu kasarmien rakentamisen yhteydessä.

Hämeenlinnan vanhalla kaupunkialueella ei ole tehty yhtäkään tutkimusta, jota voisi kutsua todelliseksi arkeologiseksi kaivaukseksi. Tähän mennessä tehdyissä maalämpö- ja valokaapelikaivannoista sekä muutamasta koekuopasta ei ole havaittu/saavutettu vanhaan kaupunkiin liittyviä kulttuurikerroksia eikä kaupungin aikaisia löytöjä. Tehdyt havainnot paksuista täytömaakerrostumista antavat kuitenkin olettaa kaupunkiin liittyvien kulttuurikerrosten ja mahdollisten rakennusjäänteiden säilyneen täytömaakerrosten alla.

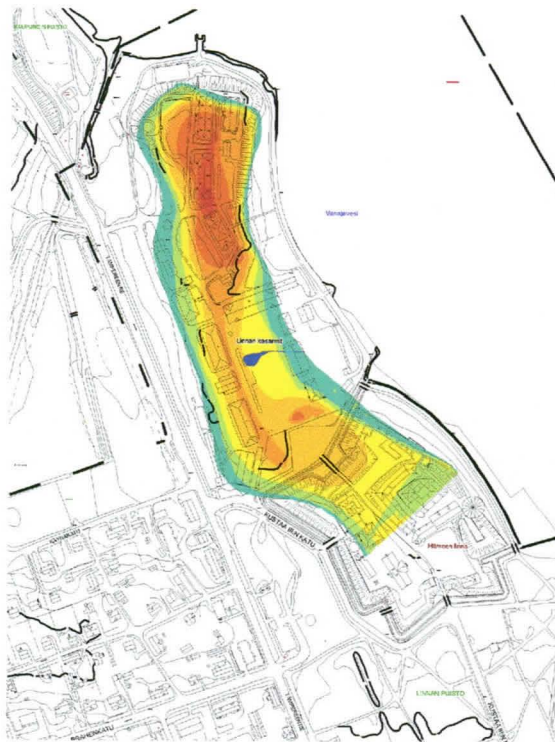
4.3 Kaupunkialueen alkuperäinen topografia

Katermaa on artikkelissaan käsitellyt myös vanhan kaupungin alueen alkuperäistä topografiaa. Katermaan alkuperäisestä topografiasta esittämä rekonstruktio pohjautuu maatutkauksen tulosten lisäksi 1800-luvun kuvataiteen pohjalta tehtyihin tulkintoihin (kuvat 24-25). Rekonstruktion lähtökohtana on Schroderuksen kartta noin vuodelta 1650 (Kuva 3), josta on otettu ”linnasaaren” perusmuoto. Schroderuksen pohjaan on lisätty korkeuskäyrien perusmuodot nykykartalta, jonka jälkeen korkeuskäyrien muokaus on tehty maatutkauksen tulosten ja kuvataiteesta tehtyjen tulkintojen avulla. (Katermaa 1992.)

Rekonstruktion suurin ongelma on sama kuin 1600-luvun kartoissa – kartan ja nykyisen kartan välillä ei ole yhtään konkreettista asemointipistettä. Kuvassa 25 olen asemoinut Katermaan rekonstruktioehdotuksen samoin kuin vuoden 1650 tienoille ajoittuvan Schroderuksen asemakaavasuunnitelman. Samassa kuvassa on vertailukohtana nykyisen kantakartan pohjalta tehty korkeusmalli.

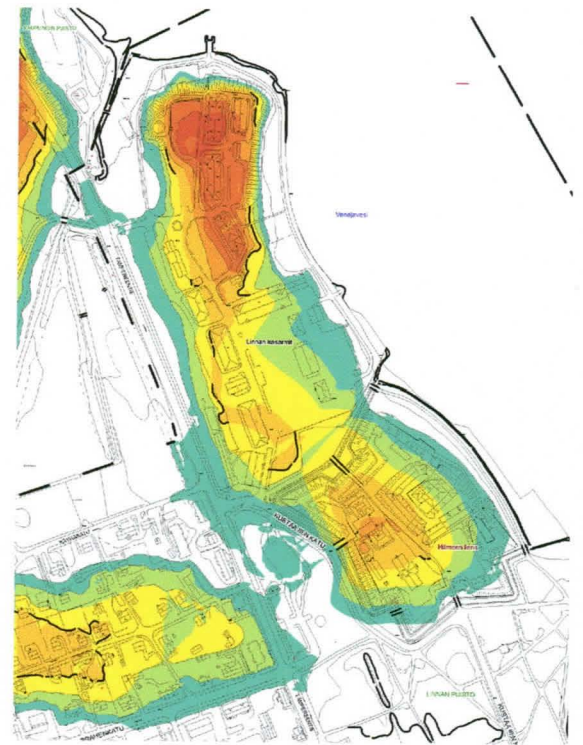


Kuva 24. Katermaan kaupunkialueen topografian rekonstruktio.
(Kuva: Katermaa 1992: kuva 12.)



Katermaan rekonstruktio

korkeudet alkaen 82 m mpy, intervalli 1m



Nykyiset korkeuskäyrät

Kuva 25. Korkeusmallit Katermaan (1992) rekonstruktion ja nykyisen kantakartan pohjalta esitettyinä kantakarttapohjalla. Nykyisten korkeuskäyrien pohjalta tehdyssä mallissa kentän alueen mallinnos antaa hieman virheellisen kuvan kantakartan korkeuskäyrien katkonaisuuden takia. (Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittaustoimisto 2003.)

5. Arvio kerrosten säilyneisyydestä vanhan kaupungin alueella

Normaalisti kaupunkiarkeologisissa inventoinneissa alueen säilyneisyyden arviointi on tehty tonttikohtaisesti. Hämeenlinnan vanhan kaupungin alue on kuitenkin kokonaan yhden tilanumeron alueella (109-430-11-0). Tämän takia vanhan kaupungin alue jaettiin keinotekoisesti seitsemään osaan (kuva 26), joita käsitellään seuraavaksi omina yksikköinä.



Kuva 26. Kerrosten säilyneisyyden arvioinnin pohjaksi tehty vanhan kaupunkialueen jako. (Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003.)

5.1 Alue I - vanhan kaupunkialueen lounaisreuna

Alue on ollut rakennettua kaupunkialuetta 1650-luvun alusta alkaen. Kartoissa alueen korttelien länsireunan, samoin kuin suon reunan, sijainnissa on jonkin verran vaihtelua. Korttelien voi kuitenkin sanoa ulottuneen lähes nykyisen Tampereentien itäreunaan saakka. Alueella on saattanut olla rakennuskantaa vielä kaupungin siirron jälkeenkin, kuten vuoden 1796 linnoituslaitteiden alle jäävällä alueella (ks. Kuva 18).

Alueeseen I kuuluu Linnankasarmien kentän länsireunan rakennukset. Nykyinen kasarmien rakennuskanta on rakennettu 1840-luvulta 1910-luvulle kestäväällä jaksolla. Rakennuksissa ei ole kellareita, joten rakennusten alaiset kerrostumat saattavat olla osin säilyneitä. Ainoa alueelta osittain purettu rakennus on Tampereentien reunassa sijaitseva ampumarata ja maneesirakennus, joka ulottui aikaisemmin koko kasarmialueen pituisena Santasillan pohjoispuolelle saakka (ks. kuva 21). (Korkama & Roudasmaa 1988:230; Laine 1978.)



Kuva 27. 1600-luvun ja 1700-luvun vanhan Hämeenlinnan ulottuivat lännessä miltei Tampereentielle saakka. Kuvassa vanhan kaupunkialueen lounaisreunaa. Kuvattu Tampereentien (vasemmalla) ja Kustaa III:n kadun (oikealla) risteyksestä kohti kasarmialuetta. Kohti N. (MV:RHOA 125376:1-3).



Kuva 28. Vanhan Hämeenlinnan kaupungin korttelialueen länsireunaa. Oikealla kasarmien kentän länsireunan rakennukset. Vasemmalla Tampereentien. Ampumarata- ja maneesirakennuksen purettu osa sijaitsi nurmikentän keskellä. Kuvattu kohti SE-S. (MV:RHOA 125376:11-12).

On vaikeaa arvioida, kuinka paljon paikan alkuperäistä topografiaa on muokattu kasarmien rakentamisen yhteydessä, ja onko muokkaus tapahtunut paikalle tuodulla täytemaalla vai onko alueen alkuperäisen maastonmuotojen korkeimpia kohtia mahdollisesti tasattu? Ja kuinka paljon ampumarata- ja maneesirakennuksen purkaminen on vaikuttanut maan alaisiin kerrostumiin? Joka tapauksessa on hyvin todennäköistä, ettei alueen kaupunkiaikaa myöhäisempi toiminta ole tuhonnut kaikkia alueen kerrostumia. Esimerkiksi kuvassa 28 näkyvän puurivin kohdalla sijaitsevan terassin alaiset kerrostumat ovat oletettavasti hyvin säilyneitä. Pidän aluetta kerrostumiltaan hyvin säilyneenä, mutta asian todellinen luonne on mahdollista selvittää vain konkreettisesti tutkimalla, mitä kerrostumia maan pinnan alla sijaitsee.

5.2 Alue II - kasarmien kentän alue

Kasarmien kentän eteläosassa (kuva 30) on sijainnut kaupungin tori, jonka länsireunassa (todennäköisesti) on sijainnut kaupungin raatihuone. Kentän kaakkoiskulmassa torin rannan puoleisella reunalla on todennäköisesti sijainnut alun perin pieni kukkula. Kentän länsireunalla on sijainnut pieni lampi, josta on virrannut puron kentän poikki Vanajaveteen. Lampi on todennäköisesti täytetty jo 1600-luvun aikana, koska sitä ei esiinny enää 1700-luvun kartoissa. Kentän kaksi pohjoisinta kolmannesta on ollut korttelialueena.

Kasarmialueen alkuvaiheiden aikana 1850-luvulla kenttä tasattiin. Nähtävästi kentän kaakkoisosan kumpare katosi tässä yhteydessä. Katermaan (1992) maastututkimusten perusteella alueella on todennäköisesti noin 50-100 cm paksu täytemaakerros. Kentän alueen kerrostumat ovat todennäköisesti pääosin hyvin säilyneitä.

Alueeseen II kuuluu myös kentän ja linnan välinen alue (kuva 29). Alueella on sijainnut kortteli ennen linnan linnoituslaitteiden rakentamista. Valokaapelikaivannosta tehtyjen havaintojen perusteella alueella on ainakin noin 60 cm paksu täytemaapatja (Suhonen 1999). Alueen kulttuurikerroksista ei ole havaintoja, mutta todennäköisesti ne ovat säilyneet täytemaiden alla. Vallihaudan ja kasarmialueen aidan välinen alue kuuluu linnan kanssa voimassa olevassa asemakaavassa (vahvistettu 30.9. 1963) määrättyyn muinaisjäännösalueeseen.



Kuva 29. Vallihaudan ja kasarmien aidan välisen alueen kulttuurikerrokset ovat todennäköisesti säilyneet paikalla havaitun yli puoli metriä paksun täytemaakerroksen alla. Kuvattuna linnan vallituksen päältä. Kohti W-NW. (MV:RHOA 125376: 4-6.)



Kuva 30. Linnakasarmien kenttä kuvattuna kasarmia ja linna erottavan muurin portilta. Vanhan kaupungin torialue on sijainnut kuvassa vasemmalla etualalla. Kuvattu kohti NW-NE. (MV:THOA 125376: 7-10.)

5.3 Alue III - kasarmin kentän ja rannan välinen alue

Kasarmin kentän ja rannan väliin jäävä alue on ollut kaupunkiaikana vesijättöä ja rantavettä. 1600- ja 1700-lukujen rantaviiva on kulkenut kentän itäreunan rakennusten itäpuolella. Vuoden 1650 laajempaa aluetta kuvaavaan karttaan (ks. kuva 4.) on kuvattuna koko kaupungin ranta-alueen kattava laiturisysteemi. Ei ole kuitenkaan tiedossa, onko alueella sijainnut laituri- tms. rantarakenteita.

Alueen nykyinen topografia on keinotekoisesti luotu runsailla täytemaamassoilla (ks. kuva 35.) Mikäli paikalla on ollut kaupunkiaikana paalujen varaan rakennettuja rantarakenteita, niiden jäänteitä on todennäköisesti säilyneenä täytemaamassojen alla.



Kuva 31. Kaupunkiaikainen rantaviiva on kulkenut kasarmin kentän itäreunan rakennusten itäpuolella. Myöhemmin ranta-alueita on korotettu runsaasti täytemaalla koko kentää reunustavalla matkalla. Nykyisin alueella on Suomen tykistömuseon tykkipiha. Kuvattu kohti S. (MV:RHOA 125376: 26-27.)

5.4 Alue IV – vanhan kaupunkialueen luoteisosa ja Santasilta

Vanhan kaupunkialueen luoteisosa on ollut rakennettua kaupunkialuetta koko kaupungin olemassa olon ajan. Alueen alkuperäisessä topografiassa suon reuna on ulottunut kaupungin eteläosia kauemmaksi itään nykyisen Tampereentien linjalta. Kaupunkialueen koilliskulmassa Ojoisten puolelle vievän Santasilla kohdalla on todennäköisesti jo 1700-luvulla hankittu lisätilaa täytemaan avulla. Ainakin vuoden 1777 kartassa (ks. kuva 17 ja liite 3.6) tilan valtaaminen suolta korttelialuetta varten näyttää ilmeiseltä.

Alueelle on merkittynä tontti ja rakennuksia vuosien 1810 ja 1813 kartoissa (ks. kuvat 19-20). Myöhemmin 1910-luvulla rakennettu kasarmialueen länsireunan ampumarata- ja maneesirakennuksen jo purettu osa on ulottunut aivan kaupunkialueen koilliskulmaan. Alueen kerrostumat ovat todennäköisesti suhteellisen hyvin säilyneitä.



Kuva 32 Kaupunkialueen koillisosa kuvattuna entisen Santasillan suulta. Keskellä kasarmialueen läntisen rakennusrivistön pohjoisin rakennus, jonka oikealla puolella nykyiseen Tampereentiehen rajautuva nurmikenttä. Kuvattu kohti E-SE. (MV:RHOA 125376: 13-15.)



Kuvat 33 ja 34. Santasillan paikalla oleva nykyinen silta kuvattuna Ojoisten puolelta kaupunkiin päin. Kohti SE. (MV:RHOA 125376: 16.) Nykyistä ojaa sillan kohdalta. Paikalle oli kaivettuna oja jo 1600-luvulla. (MV:RHOA 125376: 17.)

5.5 Alue V – vanhan kaupunkialueen koillisosa

Kasarmin kentän pohjoispuolelle rajautuvalla alueella on sijainneet vanhan Hämeenlinnan pohjoisimmat korttelit. Alueen rantaviiva on kulkenut jotakuinkin kentän itäreunan rakennuslinjan itäpuolella. Alueen koillisosassa 1820-luvulla rakennetun kruunun apteekin virkamiesten asuintalon kohdalla on ainoa kohta koko kaupunkialueen Vanajaveden puoleisella reunalla, jossa rantapenger on lähes alkuperäisessä kunnossa (kuva 36). Aivan kasarmin päärakennuksen takana kerrostumat ovat tuhoutuneet (kuva 35) – todennäköisesti ensiksi 1850-luvulla kenttää tasattaessa ja myöhemmin pommituksissa (Katermaa 1992:141). Apteekin virkamiesten talon ja kasarmin päärakennuksen välisen alueen kerrostumat ovat todennäköisesti tuhoutuneet 85 metrin korkeuskäyrää alemmalla tasolla olevalta alueelta.

Ainoastaan alueen V kaakkoiskulman kerrostumat ovat todennäköisesti tuhoutuneet. Pääkadun varrella ja apteekin virkamiesten talon länsipuolella kerrostumat ovat oletettavasti säilyneet, sillä paikalla on havaittu syvimmillään lähes metrin paksuisia täytemaapatjoja. Alueen itäosassa on sijainnut vuoden 1796 kartan (Kuva 18) mukaan pitkä rannansuuntainen varastorakennus.



Kuva 35. Ranta-alueetta päärakennuksen koillispuolella. Etualan kerrostumat ovat todennäköisesti tuhoutuneet pommituksissa. Taustalla näkyy kasarmin kentän ranta-alueen puoleinen täytemaapenger. Kuvattu kohti S. (MV:RHOA 125376: 21-22.)

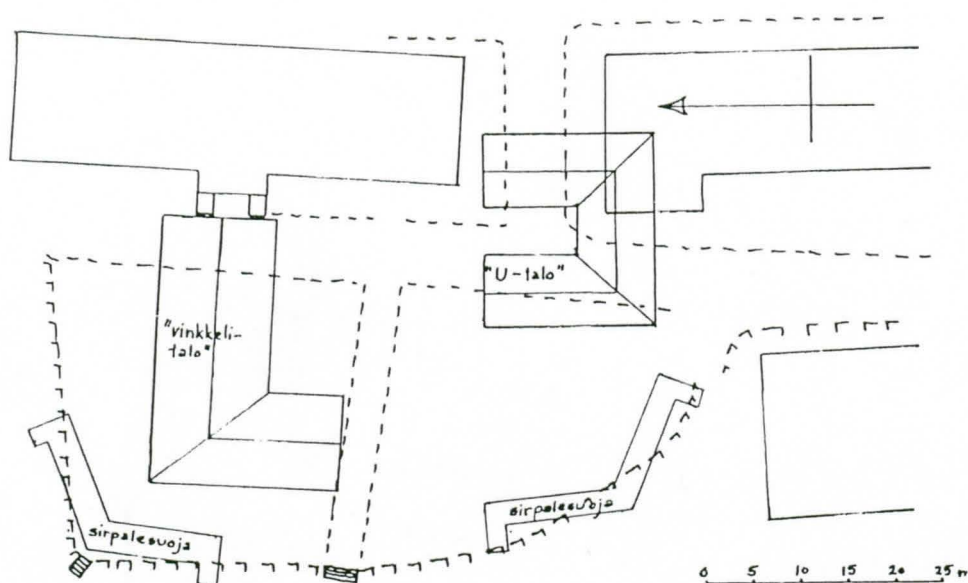


Kuva 36. Kruunun apteekin virkamiesten talon (kuvassa vasemmalla ylhäällä) kohdalla on ainoa kaistale Vanajaveden puoleista rantaa, jonka on topografialtaan lähestulkoon luontaisessa tilassa. Kuvassa oikealla rannassa kulkeva puistokäytävä. Kuvattu kohti N-NW. (MV:RHOA 125376: 23-25.)

5.6 Alue VI – niemenkärjen länsiosan vanhan kirkon alue

Niemenkärjen alueella ei ole ollut asutusta kaupunkiaikana. Paikalle rakennettiin kirkko 1660-luvulla, joka korvattiin uudella viereen rakennetulla kirkolla 1730-luvulla (Kuva 38). Vuonna 1733 koulu siirrettiin alueelle kirkon ja kirkkomaan eteläpuolelle (ks. kuva 18). 1800-luvulla paikalle rakennettiin kivijalan varaan kaksi varastorakennusta (kuva 37). Nykyinen rakennuskanta on 1880-1910 -luvulta (Laine 1978).

Vanhan kirkon ja kirkkomaan alueen kerrostumat ovat todennäköisesti osittain tuhoutuneita pengerten sortuessa ja sirpalesuojia kaivettaessa. Pääosa kerrostumista on kuitenkin oletettavasti säilyneinä (ks. Katermaa 1992).



Kuva 37. Kirkon alueella 1800-luvulla sijainneet jo puretut "vinkkelitalo" ja "u-talo". (Kuva: Katermaa 1992: kuva 15.)



Kuva 38. Vanhojen kirkkojen paikka. Ensimmäinen kirkko on sijainnut kuvan alueella, ja kuva on otettu likimain 1730-rakennetun uuden kirkon paikalta. Kuvassa äärimmäisenä oikealla 1880-luvulla rakennettu puinen asuinrakennus. Kuvattu kohti N. (MV:RHOA 125376: 18-20.)

5.7 Alue VII – niemenkärjen itäosa

Kaupunkiaikana niemenkärjen itäosassa on ollut rakennuksia vain alueen eteläosassa. Kellotapuli on sijainnut 1600-luvulta 1700-luvun lopulle kruunun apteekin virkamiesten talon pohjoispuolelle 1880-luvulla rakennetun rakennuksen eteläosan kohdalla. Vuosien 1728-1731 välille ajoittuvassa kartassa (kuva 12 ja liite 3.5) on lisäksi hahmoteltuna muutamia rakennuksia alueen kaakkoisosassa Vanajaveteen viertävälle rinteelle.

Alueen topografiaa on muutettu paljon alkuperäisestä. Lakialueita on mahdollisesti tassattu. Lakialueen kokoa on kasvatettu rakentamalla rinnealueille täytemaan avulla terrasseja.

6. Alueiden luokittelu ja luokittelun perusteet

Normaalisti kaikki isoavihaa vanhemman kaupunkialueen tontit jaetaan tutkimuksellisen ja suojeluksellisen mielenkiinnon mukaan *kolmeen luokkaan*: 1.) *Erittäin todennäköisesti säilynyt ja/tai tutkimuksellisesti erityisen mielenkiintoinen alue*. Tähän luokkaan kuuluvat kaikki alueet, joilla 1600-luvun kerrostumat ovat todennäköisesti hyvin säilyneitä. Lisäksi luokkaan kuuluvat tutkimuksellisesti erityisen mielenkiintoiset alueet, kuten esim. raatihuoneen ympäristö ja porvariston asuinalueet, joiden kerrostumat ovat todennäköisesti kuitenkin osittain tuhoutuneet. Ensimmäisen luokan kohteet tulisi pyrkiä suojelemaan tai tilanteen vaatiessa vapauttaa rakentamiselle tapauskohtaisesti arvioitavalla tutkimuksella. 2.) *Luultavasti säilynyt ja/tai tutkimuksellisesti mielenkiintoinen alue*. Tähän luokkaan kuuluvat 1600-luvun rakennetun kaupunkialueen reuna-alueet, joiden rakennuskäytöstä ei ole täyttä varmuutta. Lisäksi luokkaan kuuluvat 1600-luvun kaavoitetun kaupunkialueen osittain tuhoutuneet osat. Toisen luokan alueilla maaperään kajoaminen voidaan tehdä joko arkeologin valvonnassa tai sitten alueella on suoritettava koetutkimuksia. Tarvittavat toimenpiteet arvioidaan tapauskohtaisesti. 3.) *Tuhoutuneet alueet*. Luokkaan kuuluvat vanhan kaupunkialueen ulkopuoliset alueet sekä kaupunkialueen sisältä ne alueet, joiden kerrostumat ovat todennäköisesti jo täysin tuhoutuneet. Maankäyttö kolmannen luokan alueilla ei vaadi arkeologisia tutkimuksia ellei töiden aikana tule vastaan tutkimusta ja dokumentointia vaativia rakenteita tai kerrostumia.

Hämeenlinnan tapauksessa koko alue on yhden kiinteistörekisterinumeron alueella. Tämän takia alueen säilyneisyyden arvio tehtiin käyttämällä keinotekoista kuvassa 26 esitettyä jaottelua. Siinä missä normaalissa kaupunki-inventoinnissa alueen asutuskehitys ja maankäyttöhistoria esitettiin tontikohtaisesti perusteluna annetulle luokittelulle, Hämeenlinnan tapauksessa perusteet on esitetty edellisessä luvussa (Luku 5.) keinotekoista aluerajausta noudattaen. Liitteessä 5 on esitettyä arvioon perustuva Hämeenlinnan vanhan kaupungin alueen maanalaisten kerrostumien säilyneisyysluokitus.

8. Inventoinnin tulokset

Hämeenlinnan vanhan kaupunkialueen kerrostumat ovat todennäköisesti laaja-alaisesti hyvin säilyneitä. Alueen nykyinen rakennuskanta on rakentunut 1840-luvulta 1910-luvulle kestäneellä ajanjaksolla. Rakennuksissa ei ole kellareita, joten kerrostumat ovat todennäköisesti säilyneet ainakin osittain myös rakennusten alla. Alueella tehtyjen aiempien tutkimusten perusteella suurimmassa osassa vanhaa kaupunkialuetta on paksuja täytemaakerroksia, jotka omalta osaltaan ovat suojanneet vanhoja kerrostumia myöhemmältä toiminnalta. Raportissa esitetty luokitus (liite 5) on tehty aiempien vähäisten konkreettisten havaintojen ja alueen maankäyttöhistorian pohjalta. Esitetty tulos voi tarkentua tai muuttua mahdollisten tulevaisuudessa tehtävien kaivaustutkimusten kautta.

Liitteessä 5 on esitetty arvio vanhan kaupunkialueen kerrostumien säilyneisyysluokituksista. Vanhan kaupungin, nykyisen Linnan kasarmin alueen rakennuskannasta suurin osa on suojeltu valtion rakennusperintöä suojelevalla asetuksella (ks. liite 6). Alue kuuluu myös valtakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen valikoimaan.

Kaikista 1.- ja 2.-luokan alueella tehtävistä maaperään kajoavista rakennustöistä on ilmoitettava etukäteen Museoviraston rakennushistorian osastoon (osoite: Kulttuuritalo, Sturenkatu 4, PL 169, 00511 Helsinki, puhelin: 09-40501), josta annetaan tapauskohtaiset toimintaohjeet.

9. Hämeenlinnan kaupunkiarkeologinen potentiaali

Hämeenlinna poikkeaa 1600-lukua myöhemmän kehityksensä osalta suuresti muista 1600-luvulla Suomeen perustetuista kaupungeista. Suurin poikkeama johtuu kaupungin siirtämisestä nykyisen keskustan paikalle 1700-luvun lopulla. Näin vanha kaupunki jäi myöhemmän tehokkaan kaupunkirakentamisen ulkopuolelle. 1700-luvulla linnan puolustusrakentaminen kosketti vain kaupungin eteläosia, toisin kuin Haminassa ja Lappeenrannassa, joissa vanha kaupunkialue jäi linnoituksen sisäpuolelle. Alueen voimakkein rakennuskausi oli Linnan kasarmin rakentaminen 1800-luvulla 1900-luvun ensimmäisellä kymmenyksellä.

Hämeenlinnan ensimmäisen kaupunkialueen kerrostumat ovat oletettavasti laaja-alaisesti hyvin säilyneitä. Alueen kerrostumien säilyneisyyden arviointi on kuitenkin huomattavasti hankalampaa kuin länsirannikon yhä rakennuskannaltaan puutalovoittoisissa kaupungeissa. Nykyisellä rakennetulla kaupunkialueella kerrostumiin vaikuttavat tekijät on helpommin selvitettävissä ja ymmärrettävissä. Kasarmialueella maankäyttöhistoriaan saattaa liittyä huomattavasti enemmän sellaisia toimintoja, joiden havaitseminen on mahdotonta ilman tämän raportin tavoittamattomissa olevaa laajempaa arkistotutkimusta.

Hämeenlinnan potentiaali kaupunkiarkeologisenä tutkimuskohteena on edellä esitettyin varauksin hyvä. Olemassa olevat tiedot perustuvat vähäisiin konkreettisiin tietoihin maaperän kerrostumista, mutta ne antavat suuntaa olettaa alueen kerrostumien olevan suhteellisen hyvin säilyneitä.

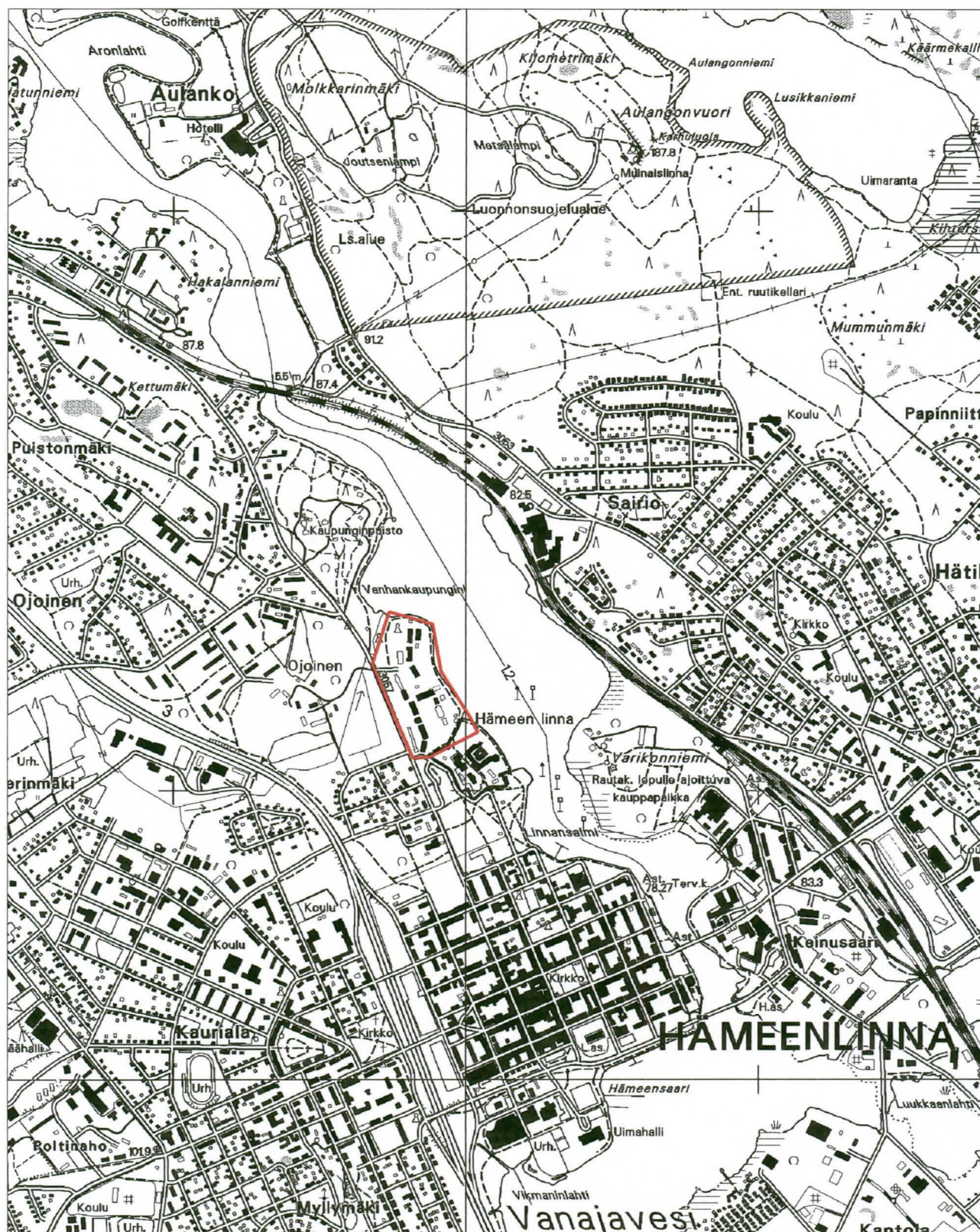
10. Yhteenveto

- Hämeenlinnan kaupunki perustettiin vuonna 1639 linnan pohjoispuolelle nykyisen Linnan kasarmien alueelle, josta kaupunki myöhemmin siirrettiin 1777-1784 välisenä aikana nykyisen keskustan paikalle
- Kaupungista on runsaasti 1600- ja 1700-lukujen kartta-aineistoa, mutta yhdessäkään kartassa ei ole kuvattuna kaupungin rakennuksia tai olemassa olevia tonttienrajoja
- Linnan 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun linnoitustyöt ovat vaikuttaneet kaupunkialueen eteläosien kerrostumiin
- Alueen kaupungin siirron jälkeinen rakennuskanta on muodostunut 1820-1910 -lukujen välisenä aikana.
- Vaikka vanhan kaupungin alue on jäänyt syrjään tehokkaasta kaupunkirakentamisesta ja alueen olemassa oleva rakennuskanta on harvaa, varuskuntatoiminta vaikeuttaa alueen maankäyttöhistorian ymmärtämistä.
- Olemassa olevan tiedon pohjalta alueelle on tuotu runsaasti täytemaata todennäköisesti kasarmin rakentamisen yhteydessä. Paksut täytemaakerrokset ovat oletettavasti säilyttäneet kaupunkiaikaiset kerrostumat allaan.
- Kaupunkialueella ei ole tehty yhtäkään varsinaista arkeologista kaivausta. Alueen kerrostumista oleva tieto perustuu maalämpö- ja valokaapelikaivannoista tehtyihin havaintoihin sekä 1990-luvun alussa tehtyihin maatulka tutkimuksiin.
- Inventoinnissa määriteltyjen 1 ja 2. luokan alueilla tehtävistä maaperään kajoavista rakennustöistä on ilmoitettava etukäteen Museoviraston rakennushistorian osastoon.

Alkuperäistä raporttia liitteinen ja valokuvineen säilytetään Museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa Helsingissä.

Helsingissä 25.11. 2002


Teemu Mökkönen



HÄMEENLINNA

Kaupunkiarkeologinen inventointi
T. Mökkönen 2003

Tutkimusalueen rajaus

Peruskartta 2131 09
(PerusCD 2002)

mk 1:20 000



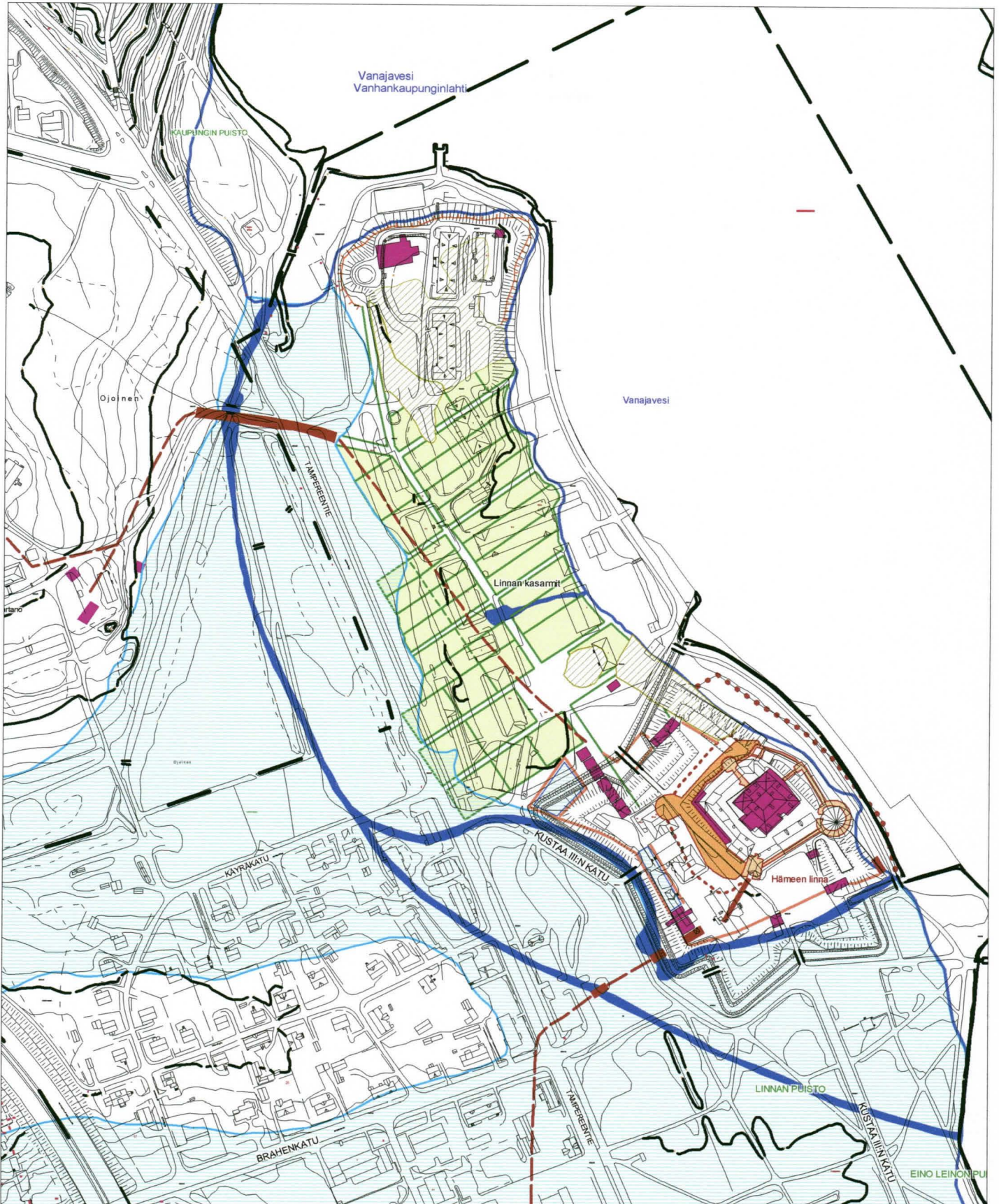
Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

HÄMEENLINNA

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Inventointialueen rajaus

mk 1:4000













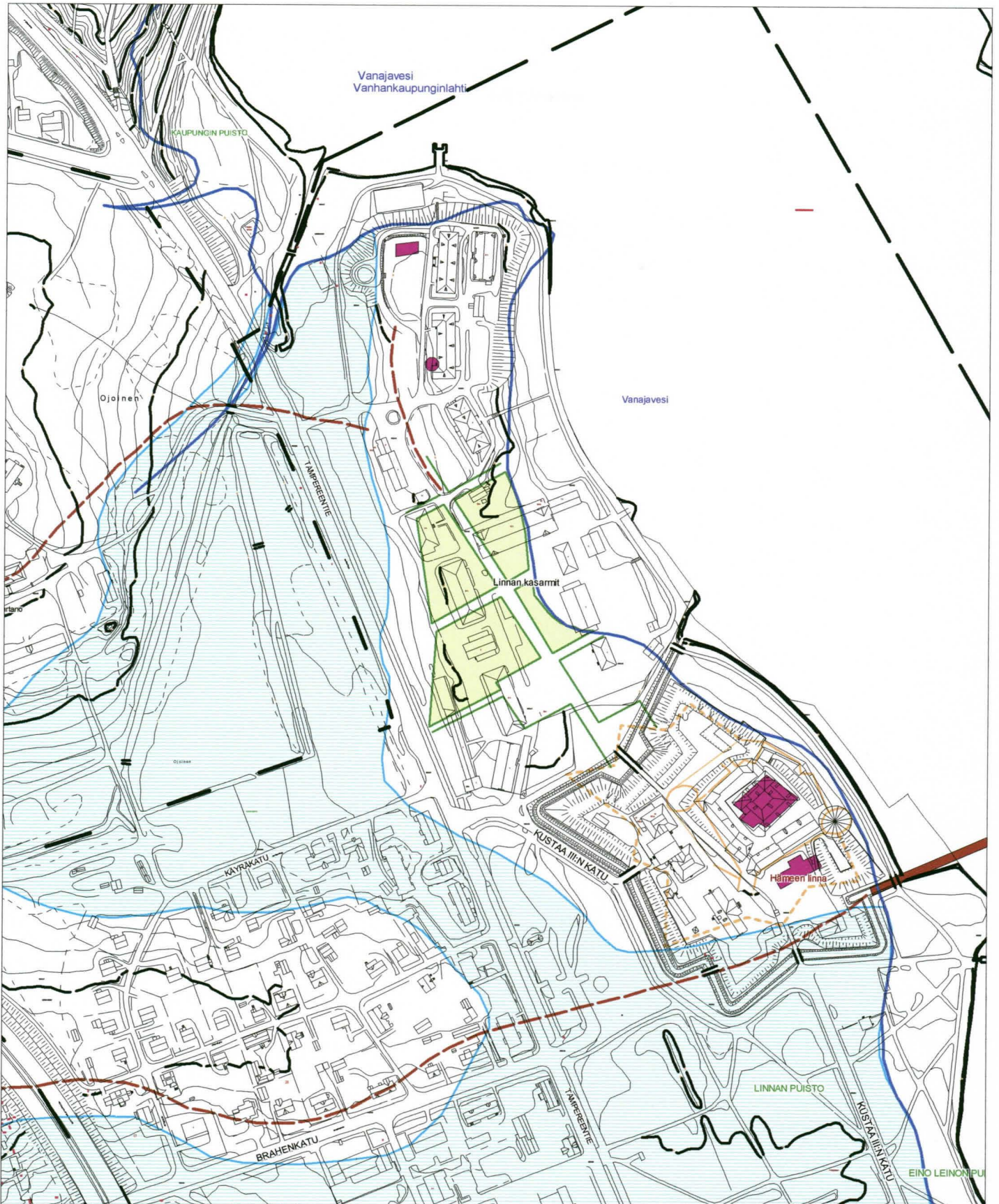
Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittastoimisto 2003

HÄMEENLINNA n. 1650
Laurentius Schroderuksen signeeraama
asemakaavasuunnitelma

mk 1:4000

Museovirasto/RHO/T.Mökkönen 2003

	= tontti		= rantaviiva, oja ja lampi
	= rakennus		= tie
	= silta		= suo
	= puolustusvarustukset		= korkeampi maa-alue
	= paalutus		= jyrkkä rantapenger



Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003










HÄMEENLINNA 1724

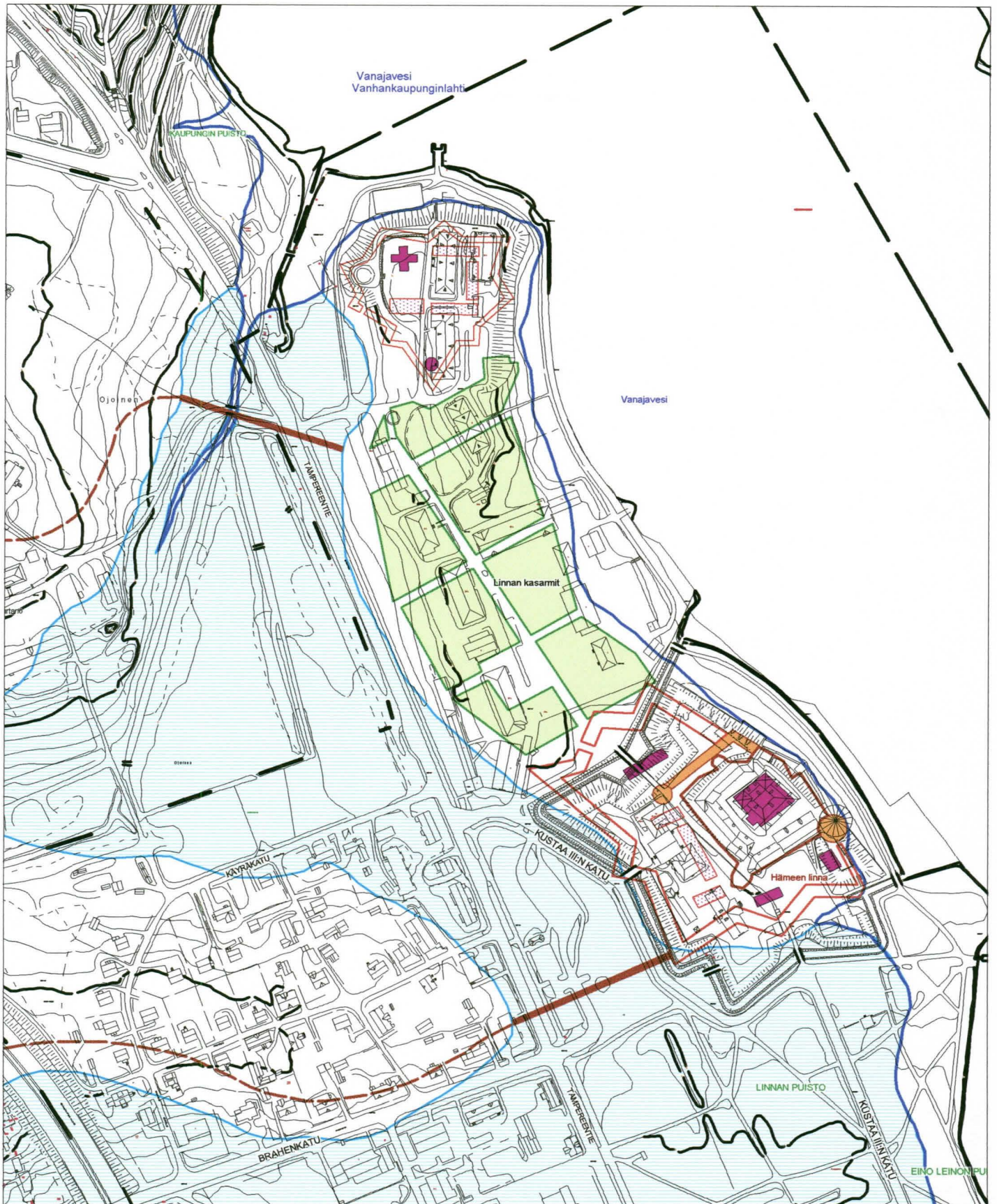
Ensimmäinen olemassa olevan tilanteen mittaukseen perustuva kartta

mk 1:4000

Huom. Kartta on tehty 1740-luvun kopion pohjalta. Linnalta Hätilän niemeen vievä silta on valmistunut vasta 1741.

Museovirasto/RHO/T.Mökkönen 2003

	= kortteli ja korttelin		= rantaviiva ja oja
	= raja		= tie
	= rakennus		= suo
	= silta		
	= puolustusvarustukset		
	(katkoviiva on suunnitelma)		









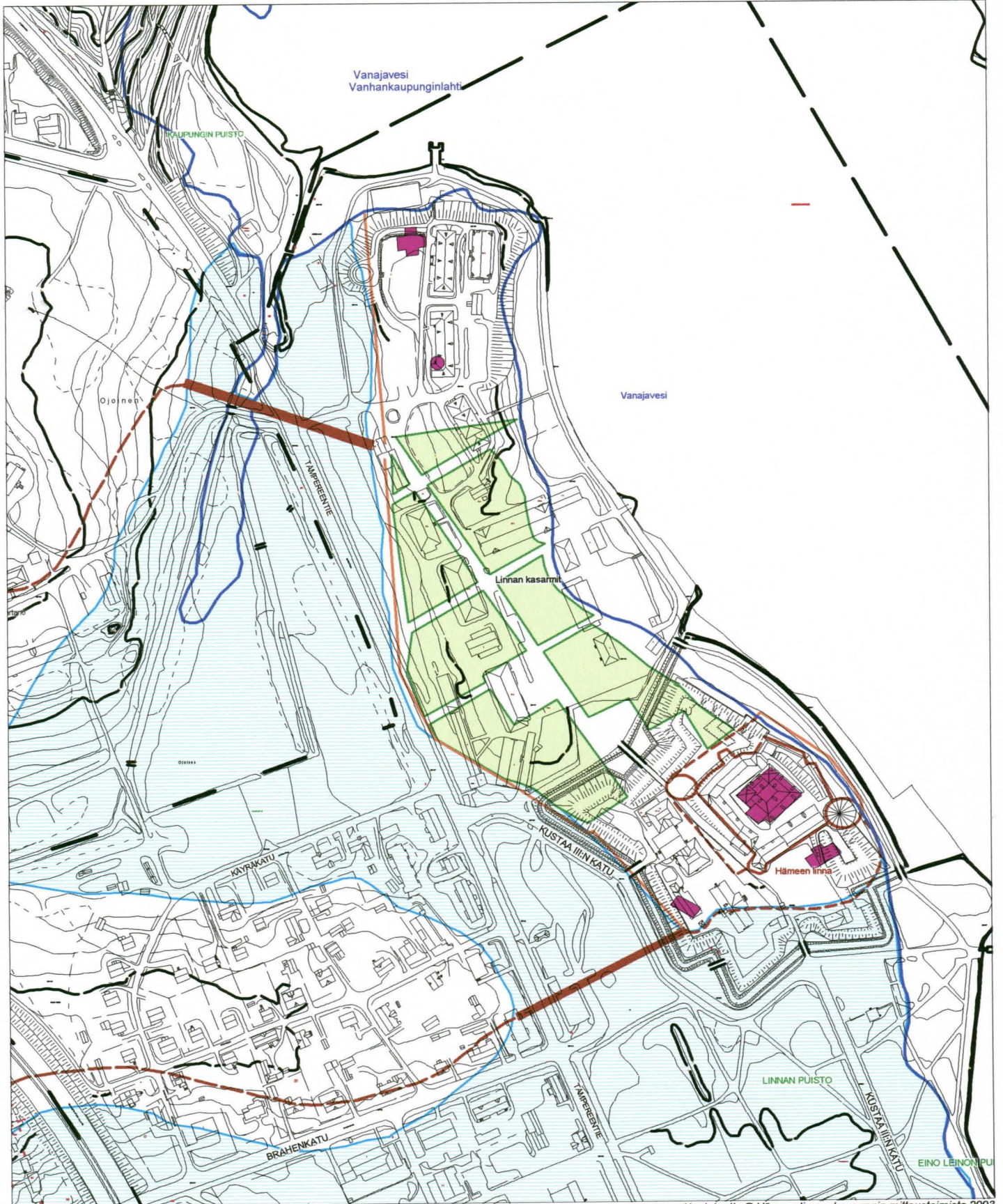
Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

HÄMEENLINNA 1728

Tekijä tuntematon

mk 1:4000

	= kortteli		= suunnitellut puolustusvarustukset
	= rakennus		= rantaviiva ja oja
	= suunniteltu rakennus		= tie
	= silta		= suo
	= puolustusvarustukset		



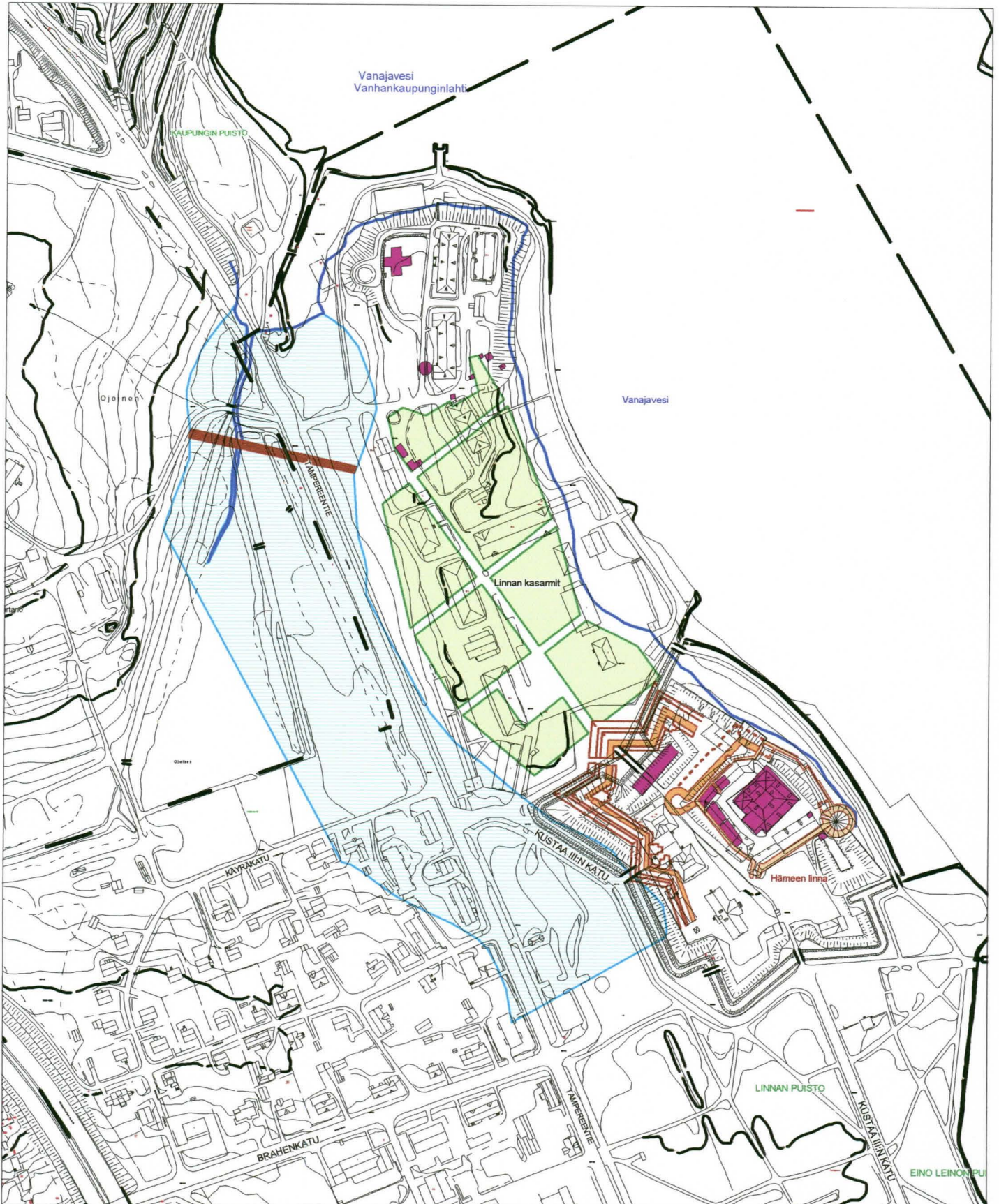
Kantakartha © Hämeenlinnan kaupungin mittastoimisto 2003

HÄMEENLINNA 1728

Tekijä todennäköisesti Ammond

mk 1:4000

- | | | | |
|-------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|
|  | = kortteli |  | = rantaviiva ja oja |
|  | = rakennus |  | = tie |
|  | = silta |  | = suo |
|  | = puolustusvarustukset | | |
|  | = tulliaita | | |



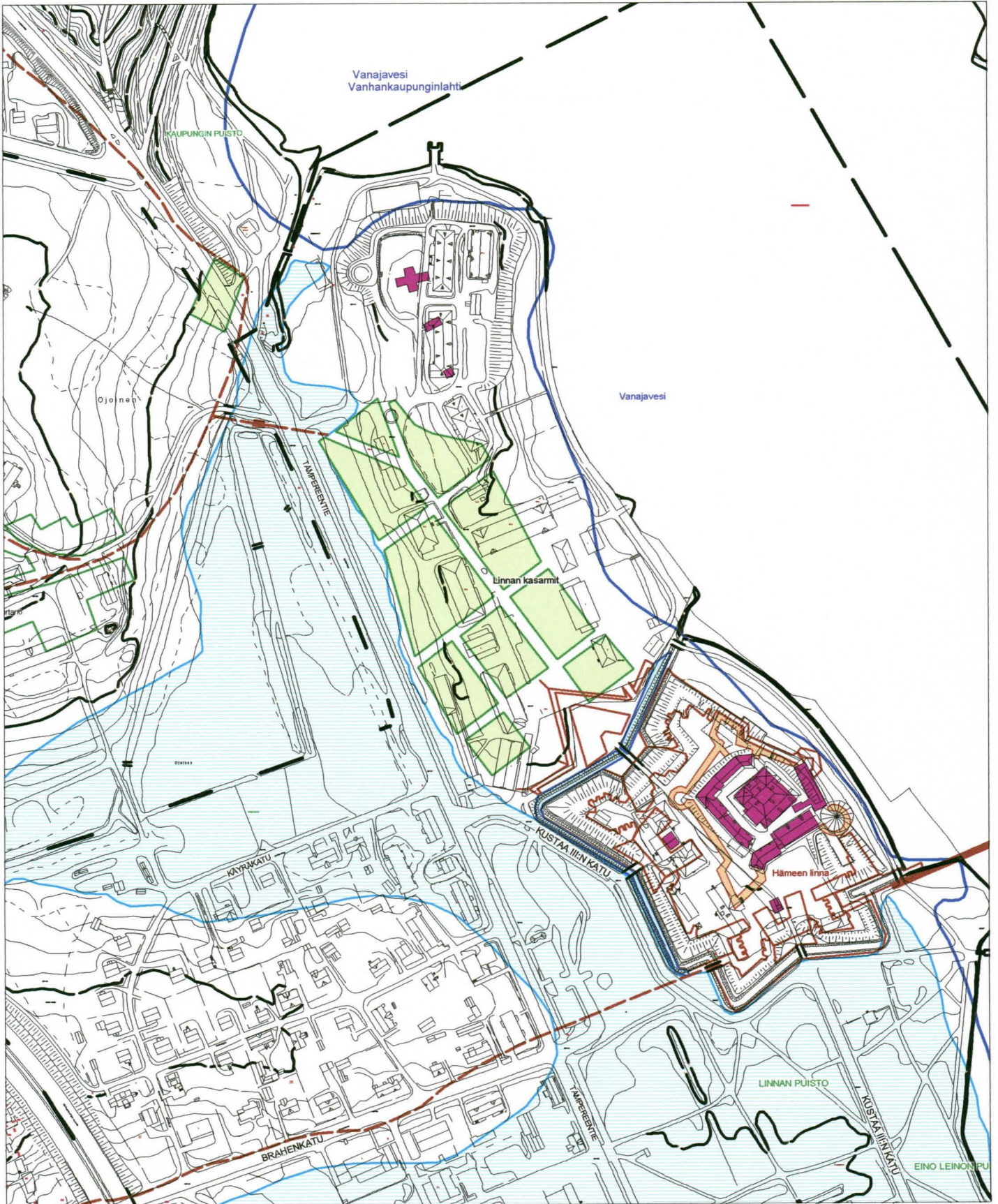
Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

HÄMEENLINNA 1728-1731

Tekijä tuntematon

mk 1:4000

	= kortteli		= rantaviiva ja oja
	= rakennus		= tie
	= silta		= suo
	= puolustusvarustukset (ulkovarustukset suunnitelmaa)		











Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

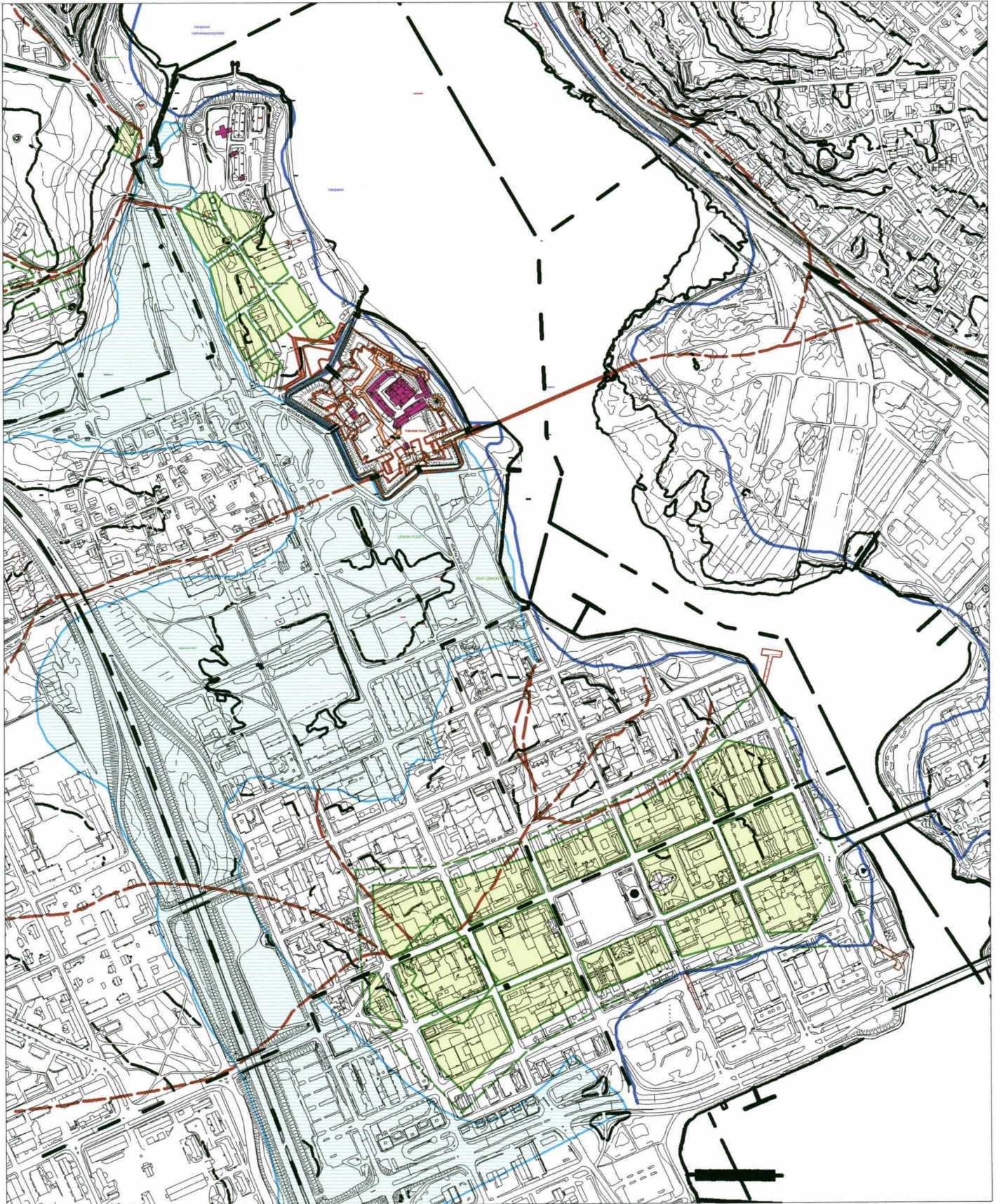
HÄMEENLINNA 1777

Vanha kaupunki von Arbinin uuden Hämeenlinnan asemakaavan yleissuunnitelmassa

mk 1:4000

Museovirasto/RHO/T.Mökkönen 2003

	= kortteli		= Ojoisten kartano
	= rakennus		= rantaviiva ja oja
	= silta		= tie
	= puolustusvarustukset (ulkovarustukset suunnitelma)		= suo











Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

HÄMEENLINNA 1777

**Vanha kaupunki ja uusi kaupunkialue
von Arbinin uuden Hämeenlinnan asema-
kaavan yleissuunnitelmassa**

mk 1:8000

Museovirasto/RHO/T.Mökkönen 2003

	= kortteli		= Ojoisten ja Saaris- ten kartanot
	= rakennus		= rantaviiva ja oja
	= silta		= tie
	= puolustusvarustukset (ulkovarustukset suun- nitelma)		= suo

**Taulukot Hämeenlinnaa kuvaavista kartoista
Isoavihaa (1713-1721) vanhemmat kartat**

Vuosi	Otsikko	Nimi	Selite	Viite	Originaali	Huom.
n. 1639			Todennäköisesti kaupungin perustamisen yhteydessä laadittu kartta tulevasta kaupunkialueesta. Kartassa on kuvattuna Hämeen linna ja muuta rakennus. Kartta kuvaa vain olemassa olevaa tilannetta ilman suunnitelmia tulevasta kaupungista.	Kostet 1995: Kartta 8; Katermaa 1989:86 (kuva 1).	Ut. känd proven. nr. 445 (kartavd. m. form.) RA.	Kostetin (1995) mukaan tekijänä on Schroderus. Kuva 2.
n. 1650	Taffwastehuus Affrjtning	Laurentius L(arsson) Schroderus	Savonlinnan ensimmäinen asemakaavasuunnitelma. Kaupunkialueen jo mahdollisesti olemassa olevaa rakennuskantaa ei ole esitettyä.	Kostet 1995: Kartta 56; Lilius 1989: 8 (Kuva 1); Ripatti & Laitila 1989: 34 (Kuva 1)	Lantmät. lev. 1850 nr. 194 (kartavd. m. form.). Riksarkivet (RA).; Valokuva Museovirasto, Hämeen linnan arkisto (MV:RHOA Hämeen linna) 22. 1/13.; Valokuva A 14063 / XI:1, Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo.	Kuva 3., Liite 3.1
n. 1650			Laajempi kaupungin sijaintia esittävä kartta. Kaupunkialueen edellisen kartan asemakaavasuunnitelma on kopiotuna kartalle. Pohjautuu samaan maastomittaukseen edellisen kartan kanssa.	Kostet 1995: Kartta 57; Lilius 1989: 8 (Kuva 2)	Ut. känd proven. nr. 432 (kartavd. m. form.) RA.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 1/12.; Valokuva A 14080 / XI:1, Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo.	Kostetin (1995) mukaan tekijänä on Schroderus. Kuva 4.
1700-luvun alku	Situation af Tawastehuus Slätt.		Luonnonomainen kartta, jossa linna, kirkko, kellotapuli, sillat ja korttelurakenne kuvattuna.	Katermaa 1989:89 (Kuva 3)	Utländska kartor, Stads- och fästnings planer. Tavastehus 195. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/2.	Katermaan (1989:89) mukaan kartta on tehty 1600- ja 1700-lukujen taitteessa. Kuva 6.

**Taulukot Hämeenlinnaa kuvaavista kartoista
1720- ja 1730-lukujen kartat**

Vuosi	Otsikko	Nimi	Selite	Viite	Originaali	Huom.
1723	Grungritning öfwer Tawastehus Stad.		Kaavamainen esitys kaupunkialueesta, korttelirakennetta ei ole kuvattuna		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 196. KRA. ; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/3.	Ajoitus Katermaan (1989:91) nootin 25 pohjalta. Kuva 7.
1724	Situations Charta af Slättet och Staden Tawastehus med des avenuer afmäten utij Martij Månad År 1724, copierad af Carl Fried. Pahl		Ensimmäinen isovihan jälkeinen mittaukseen perustuva kartta. Kirkko, kellotapuli, linna ja korttelirakenne kuvattuna. Kartta on kopio alkuperäisestä mittauksesta ja sitä on uudistettu ainakin vuonna 1741 rakennetun Hättiläniemen ja linnan välisen sillan osalta.		Utländska kartor. Stads- och fästningsplaner. Finland. Tavastehus 194b. KRA.; valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/4.	Kuva 8., Liite 3.2
1728	Situation Charta öfwer Slättet och Staden Tawastehuus	Ammondt (?)	Kirkko, kellotapuli, linna, sillat, tiet ja korttelirakenne kuvattuna.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 7. KRA.; Valokuva Museovirasto (MV), valokuvalevy 42670; Kopio vuodelta 1887 MV negatiivi 11249.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/5.	Kuva 9., Liite 3.4
1728	Situations Charta Öfwer Tavastehus Stad och Slätt samt Fästning med dess nästomkringligg ande Avenuer.		Kirkko, kellotapuli, linna, sillat, tiet ja korttelirakenne kuvattuna.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 8. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/1.	Ajoitus KRA. Mahd. C. Nordenbergin tekemä n. 1735 1737 (Katermaa 1989:92, nootti 30), Kuva 10., Liite 3.3

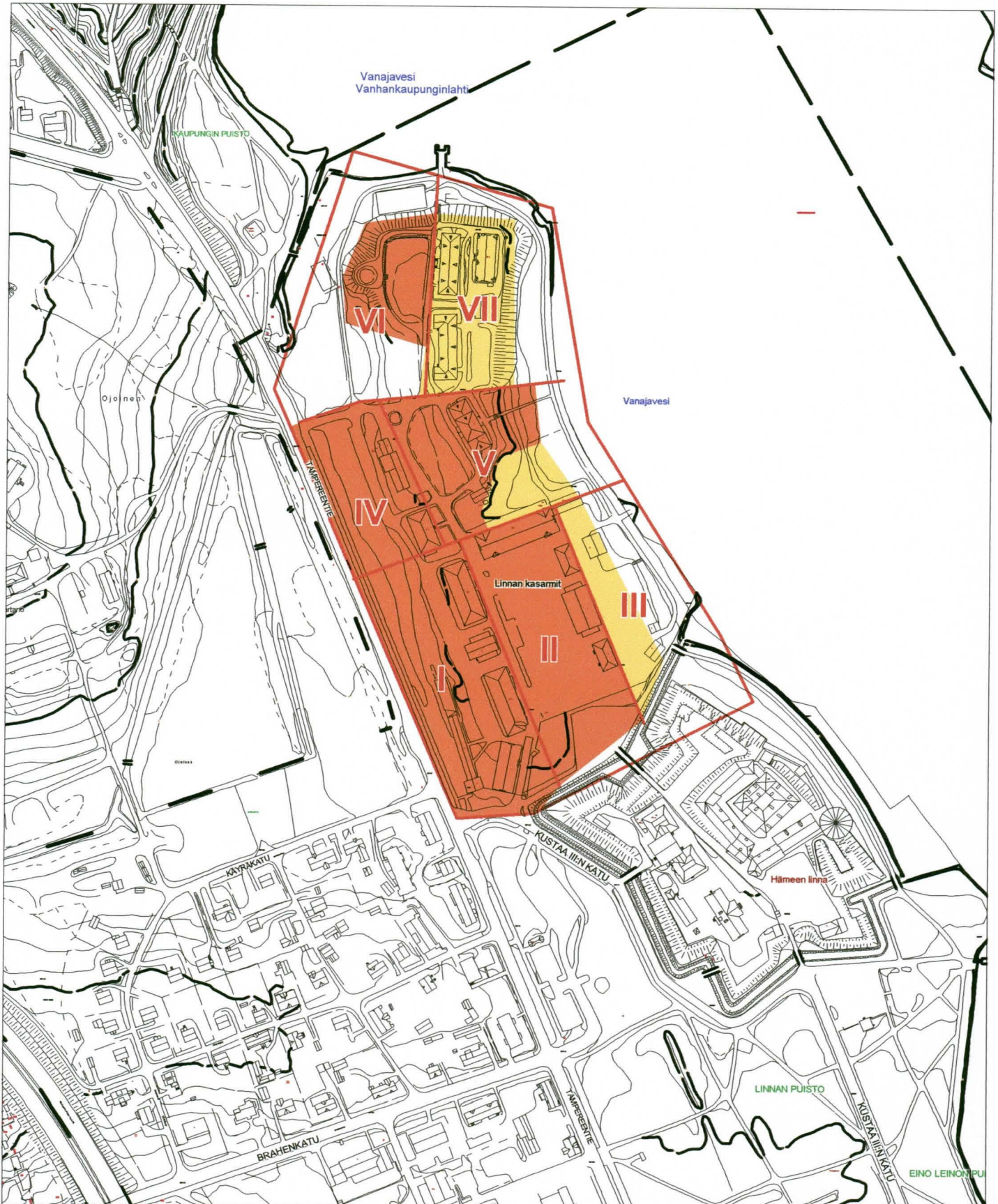
1728	Dessein Öfwer Fästnings Wärkets Förstärkande wid Tavastehuus		Vain linnan reunassa kaupunkialueen eteläpäässä sijainneet korttelit esitettynä.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 4a-4b. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/36.	
1730		Ammond (?)	Esitettynä linnan pohjakaava rakennuksineen, vallitussuunnitelma ja kaupunkialueen eteläpuoliskon korttelirakenne sekä torilla sijainnut vartiotupa.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 10. KRA. ; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/29.	
1731	Carta som utwisar så wäl Situationen på 3 å 400 alnar kring Tawastehus Slått somsjelfwa slåttet med dess Ringmurar och Wallar - - 1731	Ammond	Esitettynä linnan pohjakaava rakennuksineen, vallitussuunnitelma ja kaupunkialueen eteläpuoliskon korttelirakenne sekä torilla sijainnut vartiotupa.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 15. KRA. ; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/25.	Kuva 11.
n. 1728- 1731	Charta Öfwer Tavastehus Slått och Magazin Med dess Ringmur, Gamla Wall och Nya anlagde Defensions Wärck utwisades derjemte Belägenheten af Tavastehus Stad och den så kallade Kläck Stapels Backen.		Esitettynä linnan pohjakaava rakennuksineen, vallitussuunnitelma ja kaupunkialueen korttelirakenne sekä kirkko ja kellotapuli.		Topografia. Hämeenlinna 2. VA. Kopio MV:RHOA Hämeen linna 22. 1/16.	Kuva 12., Liite 3.5
n. 1730- 1737	Explication Öfwer Dessein Tawastehus Slått och Magazins defenition. L:s Glasenstierna	L. Glasenstierna			Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 42. KRA.; valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/78.	

**Taulukot Hämeenlinnaa kuvaavista kartoista
Kartat 1740-1800**

Vuosi	Otsikko	Nimi	Selite	Viite	Originaali	Huom.
1740-luku	Situations Carta af Slättet och Staden Tavastehus med Dess omliggande Awenuer		Kirkko, kellotapuli, linna, sillat, tiet ja korttelirakenne kuvattuna.		Topografia, Hämeenlinna, VA.; Valokuva MV:RHOA Hämeenlinna 22. 1/17.	Kuva 13.
1740	Situations Carta öfver Avenuerna Kring Tavastehus	Nordencrantz	Kirkko, kellotapuli, linna, sillat, tiet ja korttelirakenne kuvattuna.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Finland Tavastehus nr. 20. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeenlinna 22. 2/7.	Krigsarkivetin ajoitus 1740, muttu Katermaa (1989:109, nootti 109) pitää "pohjoissillan" puuttumisen takia todennäköisempänä ajoituksena 1740-luvun loppua
1741			Vesistökartta. Kaupunkialue rajattuna. Kirkon, linnan, pappilan ja toisen latokartanon sijainti esitettyinä.	Alanen 1996: 14.	Lantmät. Lev. 1850 (st.form.) nr. 238, (RA).	
1746	Situations Carta af Slättet och Staden Tavastehus med Dess närmaste Awenuer	V. Steijern	Kirkko, linna, sillat, tiet, korttelirakenne ja Ojoisten pellot kuvattuna.	Katermaa 1989:108 (Kuva 4)	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Tavastehus 21. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeenlinna 22. 2/6.	
1747*	Situations Charta af Tavastehus	Alexander Mikael Strussenfelt	Olemassa olevan kaupungin sijoituspiirustus. Kaupunkialueesta kuvattuna kirkon lisäksi vain korttelirakenne.	Ripatti & Laitila 1989: 36 (Kuva 3).	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Tavastehus 22. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeenlinna 22. 2/9.	1740-luvun lopulta useita toisistaan vain heiman eroavia tosintoja. Mm. Situations Charta af Slättet och Staden Tavastehus med dess omliggande Awenuer. Topographica, Hämeenlinna 1-2, VA; Situations Charta örwer Slottet och Staden Tavastehus. valokuvat MV

1748		Johan Anders Nordberg	Toteutumaton asemakaava-suunnitelma Linnan kasarmien luoteispuolelle, Vanhan kaupunkialueen korttelirakenne esitettynä.	Lilius 1989: 12 (Kuva 4)	Hämeenlinna 1/2D 19/8. Valtionarkisto (VA).	
1751		J. Holmberg	Vanajan ja Rengon pitäjän kartta, jossa kaupunkialueen rakenne ja rakennukset esitettynä luonnosmaisesti	Alanen 1996: 16.	MH 40, VA.	Kuva 15.
1757		Olof Reinhold Glansenstien a	Toteutumaton asemakaava-suunnitelma Linnan kasarmien luoteispuolelle, Vanhan kaupunkialueen korttelirakenne esitettynä. Vanhan kaupunkialueen kuvaus vastaa vuoden 1748 Nordenbergin kartan kuvausta.	Lilius 1989: 12 (Kuva 5)	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner: Tavastehus XII-50. Krigsarkivet (KRA)	
1762	Charta öfwer Situation omkring Tavastehuus Som utwisar den nya Stadsplanen Såwähl efter första som senare projektet, 29.11.1762 O.R. Glansesnstierna	Olof Reinhold Glansenstien a	Kaksi toteutumaton asemakaava-suunnitelma Linnan kasarmien luoteispuolelle.	Lilius 1989: 12 (Kuva 6); Ripatti & Laitila 1989: 45 (Kuva 6).	Hämeenlinnan Kaupunginarkisto (HKA) 3.	Perustuu 1740-luvun sotilaskarttoihin (Ripatti & Laitila 1989:44).
1762	Situations Charta öfwer Tawastehus Stad afmätt af framledne Landtmätaren Schröderus- -."	Erik Adolf Gete	Hämeenlinnan uuden ja vanhan kaupungin sijaintikartta. Vanhan kaupunkialueen korttelirakenne esitettynä.	Katermaa 1989: 123 (Kuva 6); Lilius 1989: 13 (Kuva 8)	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner. Tavastehus 43; kopio B 27/G. Hämeen Maakunta-arkisto; Valokuva MV:RHOA Hämeenlinna 22. 2/12.	Pohjautuu Schroderuksen vuoden 1650 mittauskseen. Kuva 16.
1770	Charta öfwer Tawastehus Stads Åker och Äng, Åhr 1770 af Pehr Kiellman	Pehr Kiellman	Vanhan kaupungin peltokartta, jossa esitettynä vanhan kaupungin alueen raja sekä sisäpuolelta kirkko, kellotapuli ja koulu.	Ripatti & Laitila 1989: 40 (Kuva 4).	Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo (HKHM) esinen:o 7529.	

1775	Charta Öfwer Majors Capitains Skaps Boställe Saris - - -	Anders Colleen & Olof Rehnström	Toteutumaton asemakaavasuunnitelma nykyisen keskustan paikalle.	Lilius 1989: 16 (Kuva 11)	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner, Tavastehus 46. KRA.	
1776	Situations Charta öfver Den delen af Tavastehus Stads och bys Ladugårds ägor hvaruppåbemelte stad efter den utsatte Planen kommer att flyttas.				Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner, Tavastehus 50. KRA.; Valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22.2/13.	
1777	Plan til Nya Staden Tavastehus på Nädigste Befallning projecterad af Generalen ochRiddaren von Arbin år 1777 samt af Kongl.Mayt approberad den 12 Majj samma År.	Axel magnus von Arbin	Vahvistettu asemakaavan yleissuunnitelma (12.5.1777) nykyisen keskustan alueelle. Kartassa esitettyä myös vanhan kaupunkialueen rakenne.		Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner, Tavastehus 51. KRA.	
1777/1778	Plan till nya staden Tavastehus, A.M. Arbin 1777 / Charta öfver situatinon vid Tavstehus hvaruppå Nya Stads Planen jemte...	Axel magnus von Arbin	Nykyisen keskusta alueen vahvistettu asemakaava. Vain nykyisen keskusta ruutukaava esitettyä.	Lilius 1989: 19 (Kuva 13 ja 14); Ripatti & Laitila 1989: 48, 50 (Kuvat 8 ja 9)	HKA 6, HKA 7.	Kaupunkialueen osalta identtiset suunnitelmat.
1777	Charta öfver Närmaste Situation omkring Tavastehus Slott jemte Projecterad Plan till Nya Staden	Axel magnus von Arbin (C. Råberg)		Katermaa 1989: 145 (Kuva 12); Lilius 1989: 16 (Kuva 12)	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner, Tavastehus 52. KRA.; valokuva MV:RHOA Hämeen linna 22. 2/16.	Kuva 17., Liite 3.5
1796	Plan af Tawastehus Fästnings Glacin samt gamla Staden, jemte Kronans och privats hus.		Linnan vallitsusuunnitelma. Kuvattuna kaupungin pohjoispään kirkko, koulutalo, kellotapuli ja kirkkotarha. Vanhan kaupunkialueen eteläosasta kuvattuna linnan laajenuksen alle jäävä rakennuskanta ja tontit	Katermaa 1992: kuva 16.	Utländska kartor, Stads- och fästningsplaner, Tavastehus nr. 186. KRA.	Kuva 18.



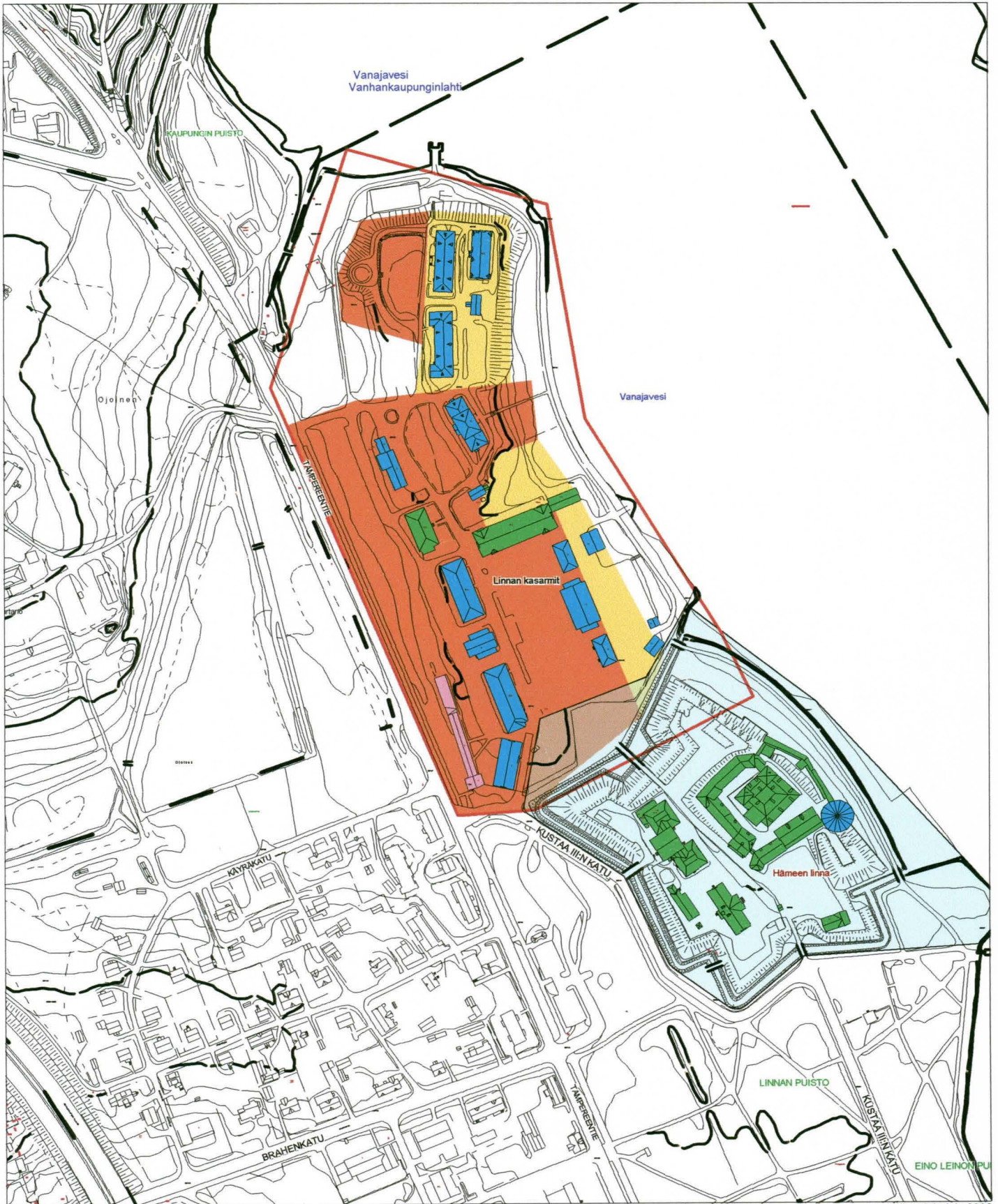
Kantakartta © Hämeenlinnan kaupungin mittastoimisto 2003

HÄMEENLINNA
Tutkimuksellisesti ja suojellisesti
mielenkiintoiset alueet

mk 1:4000

Arvioon perustuva luokitus kerrostumien säilyneisyydestä

	= 1. luokka (hyvin säilynyt)
	= 2. luokka (osittain säilynyt)



Kantakartha © Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2003

HÄMEENLINNA

Tutkimuksellisesti ja suojelullisesti mielenkiintoiset alueet, muinaisjään-nösalue sekä rakennussuojelu

mk 1:4000

Museovirasto/RHO/T.Mökkönen 2003

Asetuksella suojeltu valtion rakennusperintö

- = S1
- = S2
- = V2

Arvioon perustuva luokitus kerrostumien säilyneisyydestä

- = 1. luokka (hyvin säilynyt)
- = 2. luokka (osittain säilynyt)
- = Muinaismuistoalue (asema-kaava 30.9. 1963)

Hämeenlinna - Tavastehus

Kaupunkiarkeologinen inventointi

Teemu Mökkönen 2003

Liite 7

Kohdetiedot

■ Kiinteistötunnus	Kunta		
10943000110000	HÄMEENLINNA (Tavastehus)		
Kuntanumero	Kaupunginosa	Kortteli	Tontti
109	430	0011	0000

Katuosoite	Valokuvat MV:RHOA	Arkeologinen mielenkiinto
Linnan kasarmi	125376: 1-27	1

Rakennukset	Rakennusvuosi	
Alueen eteläosassa linnan kasarmin punatiilisiä rakennuksia, pohjoisosassa puisia asuinrakennuksia ja punatiilinen asuinrakennus	n. 1820-1910 -luvut	
	Perusta	Kellari
	luonnonkivi/betoni	<input type="checkbox"/>
	Viite	
	Laine, Pekka 1978: "Linnan kasarmi - Suomen kasarmi. Hämeenlinnan varuskunnan rakennushistoriaa". Hämeenlinna.	

Kohdekuvaus
Hämeenlinnan kaupunki on sijainnut alueella vuodesta 1639 vuoteen 1777, jolloin kaupunki siirrettiin vuoteen 1784 mennessä nykyisen keskustan paikalle. Alueen nykyinen harva rakennuskanta on syntynyt 1800-luvun alkupuolen ja 1910-luvun välisellä ajalla. Alueen käyttö varuskunta-alueena alkoi 1840-luvulla, jonka jälkeen alueen alkuperäistä topografiaa on muutettu tasauksilla ja terassoinneilla. Alueella tehtyjen tutkimusten mukaan vanhalla kaupunkialueella on nykyisin runsaita täytemaakerroksia. Alueen kulttuurikerrokset ovat tämän hetken tietämyksen pohjalta oletettavasti laaja alisesti ja hyvin säilyneitä. Alueen varuskunta-ajan maankäyttöön liittyviä yksityiskohtia ei ole ollut mahdollista selvittää inventoinnin yhteydessä, minkä takia edellä esitettyyn arvioon tulee suhtautua tietyin varauksin.

Mustavalkonegatiiviluettelo

MV:RHOA 125376: 1-27.

Kaikki kuvat ottanut T.Mökkönen 12.9. 2003

MV/RHOA	KOHDE	SUUNTA	PVM
125376:			
1	1600-luvun ja 1700-luvun vanhan Hämeenlinnan ulottuivat länessä miltei Tampereentielle saakka. Kuvassa vanhan kaupunkialueen lounaisreunaa. Kuvattu Tampereentien (vasemmalla) ja Kustaa III:n kadun (oikealla) risteyksestä kohti kasarmialuetta.	Kohti N	12.9.2003
2	ks.ed		
3	ks.ed		
4	Vallihaudan ja kasarmin aidan välisen alueen kulttuurikerrokset ovat todennäköisesti säilyneet paikalla havaitun yli puoli metriä paksun täytemaakerroksen alla. Kuvattuna linnan vallituksen päältä.	Kohti W- NW	12.9.2003
5	ks.ed		
6	ks.ed		
7	Linnakasarmin kenttä kuvattuna kasarmia ja linna erottavan muurin portilta. Vanhan kaupungin torialue on sijainnut kuvassa vasemmalla etualalla.	Kohti NW- NE	12.9.2003
8	ks.ed		
9	ks.ed		
10	ks.ed		
11	Vanhan Hämeenlinnan kaupungin korttelialueen länsireunaa. Oikealla kasarmin kentän länsireunan rakennukset. Vasemmalla Tampereentien. Ampumarata- ja maneesirakennuksen purettu osa sijaitsi nurmikentän keskellä.	Kohti SE-S	12.9.2003
12	ks.ed		
13	Kaupunkialueen koillisosa kuvattuna entisen Santasillan suulta. Keskellä kasarmialueen läntisen rakennusrivistön pohjoisin rakennus, jonka oikealla puolella nykyiseen Tampereentiehen rajautuva nurmikenttä.	Kohti E-SE	12.9.2003
14	ks.ed		
15	ks.ed		
16	Santasillan paikalla oleva nykyinen silta kuvattuna Ojoisten puolelta kaupunkiin päin.	Kohti SE	12.9.2003
17	Nykyistä ojaa sillan kohdalta. Paikalle oli kaivettuna oja jo 1600-luvulla		12.9.2003

MV/RHOA	KOHDE	Liite 8 SUUNTA	2/2 PVM
125376:			
18	Vanhojen kirkkojen paikka. Ensimmäinen kirkko on sijainnut kuvan alueella, ja kuva on otettu likimain 1730-rakennetun uuden kirkon paikalta. Kuvassa äärimmäisenä oikealla 1880-luvulla rakennettu puinen asuinrakennus.	Kohti N	12.9.2003
19	ks.ed		
20	ks.ed		
21	Ranta-alueita päärakennuksen koillispuolella. Etualan kerrostumat ovat todennäköisesti tuhoutuneet pommituksissa. Taustalla näkyy kasarmin kentän ranta-alueen puoleinen täytemaapenger.	Kohti S	12.9.2003
22	ks.ed		
23	Kruunun apteekin virkamiesten talon (kuvassa vasemmalla ylhäällä) kohdalla on ainoa kaistale Vanajaveden puoleista rantaa, jonka on topografialtaan lähestulkoon luontaisessa tilassa. Kuvassa oikealla rannassa kulkeva puistokäytävä.	Kohti N- NW	12.9.2003
24	ks.ed		
25	ks.ed		
26	Kaupunkiaikainen rantaviiva on kulkenut kasarmin kentän itäreunan rakennusten itäpuolella. Myöhemmin ranta-alueita on korotettu runsaasti täytemaalla koko kentää reunustavalla matkalla. Nykyisin alueella on Suomen tykistömuseon tykkipiha.	Kohti S	12.9.2003
27	ks.ed		

